

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

OĞUZLAR: DİLLERİ, TARİHLERİ VE KÜLTÜRLERİ

5. ULUSLARARASI TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

EDİTÖRLER
TUFAN GÜNDÜZ
MİKAIL CENGİZ

ANKARA / 2015

5. ULUSLARARASI TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU OĞUZLAR: DİLLERİ, TARİHLERİ VE KÜLTÜRLERİ

ÇİN KAYNAKLARINDA DOKUZ OĞUZ MESELESİ: SAYISAL YAPISI

ERKİN EKREM

Türk tarih araştırmacılarının ilgisini çeken en karmaşık sorunlardan biri Dokuz Oğuz meselesidir. 1936 yılında Paul Pelliot (1878-1945), Dokuz Oğuz meselesinin aydınlanması zor bir konu olduğunu ifade etmiştir.¹ Orhun Yazıtı ve İslam kaynaklarında yer alan Dokuz Oğuz adının Çin kaynaklarında karşılığı olmamasına rağmen, bugüne kadar birçok araştırmacı konu ile ilgili sorunları çözmeye çalışmıştır.² Haneda

¹ Paul Pelliot, Review: Historical and Commercial Atlas of China by Albert Herrmann, *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 32, Livr. 5, 1936:367-368.

² Haneda Tōru 羽田亨, 「九姓回鶻と Toquz Oγuz との關係を論ず」, 『東洋學報』Toyo Bunko 第9卷第1號 (1919年1月), 頁1-61; 141-145; Haneda Tōru 羽田亨, 「九姓回鶻と Toquz Oγuz との關係を論ず」, 『羽田博士史學論文集』(上卷) <歴史篇>, 東京: 同朋舎, 1957:325-382; Haneda Toru 羽田亨, 「九姓回鶻と Toquz Oγuz との關係を論ず-補遺 (一)」, 『羽田博士史學論文集』(上卷) <歴史篇>, 東京: 同朋舎, 1957:382-386; Haneda Toru 羽田亨, 「九姓回鶻と Toquz Oγuz との關係を論ず-補遺 (二)」, 『羽田博士史學論文集』(上卷) <歴史篇>, 東京: 同朋舎, 1957:386-394; W. Barthold, “Toghuzghuz”, *First Encyclopaedia of Islam: 1913-1936*, Vol. VIII, Leiden: B. J. Brill, 1993:805-806; Hashimoto Masukichi 橋本増吉, 「九姓回鶻の問題に就いて」, 『史潮』卷3號1 (1933年03月), 東京: 大塚史學會, 頁1-32; Onogawa, Hidemi 小野川秀美, <鐵勒の一考察>, 『東洋史研究』第5卷第2號 (1940年2月), 頁89-127; F. László, “Die Tokuz-Oguz und die Köktürken”, in *Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata*, Band I, Ofenpest, 1942:103-109; Vladimir Minorsky “Tamim ibn Baḥr’s Journey to the Uyghurs”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (University of London), Vol. 12, No. 2, 1948:275-305; Yamada Nobuo 山田信夫, 「九姓回鶻可汗の系譜—漠北時代ウイグル史覚書」, 『東洋學報』Toyo Bunko, 第33卷第3-4號 (1951年10月), 頁90-113; Edwin G. Pulleyblank, “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”, *Ural-Altdische Jahrbücher*, Band 28, Heft 1-2, 1956:35-42; Liu Mau-tsai, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1958:591-593, not 831; James Hamilton, “Toquz-oγuz et On-uyγur”, *Journal Asiatique*, Vol. 250, No.1, 1962:23-63; James Hamilton, “Toquz-Oğuz ve On-Uyğur” (Çev. Yunus Koç), *Türk Dilleri Araştırmaları*, cilt VII, Ankara: Si-murg Yayınları, 1997:187-232;

Faruk Sümer, “Dokuz Oğuzlar”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12 (1), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Törü'nün (1882-1955) 1919 yılında, Çin kaynaklarında yer alan Dokuz Soylu Uyğur 九姓回鶻 ile Orhun Yazıtları ve İslam kaynaklarında yer alan Dokuz Oğuz arasındaki ilişki ve mahiyetleri üzerindeki araştırmalarıyla bu konudaki çalışmaların temeli atılmış olacaktı, fakat sözü geçen araştırmalar günümüzde de sürmektedir. Bütün bu çalışmalarda, Çin kaynaklarında geçen Türk federasyonunun Tie-le 鐵勒, söz konusu Oğuz olabileceği, en azından Tang Sülâlesi dönemi (618-906) kayıtlarında geçen Tie-le topluluğuna bağlı boyların Oğuz olabileceğinden bahsedilebilir. Aynı zamanda Çin kaynaklarında geçen Dokuz Soylu Tie-le 九姓鐵勒, Dokuz Soylu Hui-he 九姓回紇 (Uygur) ve Dokuz Soylu Hui-hu 九姓回鶻 gibi boylar birliğinin Dokuz Oğuz olabileceği ortaya konulmuştur. James Hamilton aynı zamanda Dokuz Oğuz (*Toquz-oğuz*) ile On Uyğur (*On-uyğur*) arasındaki farkı da ortaya koymuştur. Ancak konu ile ilgili bazı problemler henüz çözülemediği gibi, Dokuz Oğuz yani Çin kaynaklarındaki Dokuz Boylu'nun hangi alt gruplar yani aşiret ya da uruglar tarafından oluştuğuna dair sorunlar neticelenememiştir. Bu bildiride söz konusu sorunlar bağlamında çözüm arayışlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

I. Dokuz Oğuzların Sayısal Sorunu

Çin kaynaklarında Dokuz Boylu 九姓 yani Dokuz Oğuz adı ilk defa 630 yılının 2. ayına (20 Mart-17 Nisan 630) ait bir kayıta görülmektedir.³ Dokuz Soylu Tie-le 九姓鐵勒 adı ilk defa 646 yılının 6. ayında (18 Temmuz-16 Ağustos 646) Tang Sülâlesinin Orhun bölgesine hâkim olan Xue Yan-tuo 薛延陀 (**Türk Sır Bodun*) Kağanlığına (630-646) son vermek üzere Dokuz Soylu Tie-le boyundan destek arama girişimi ile kayıtlara geçmiştir.⁴ Bazı kaynaklarda Tie-le Dokuz Boylu 鐵勒九姓 olarak da geçmektedir.⁵ Dokuz Soylu Tie-le adı yalnızca Tie-le olarak kullanılmıştır. Diğer kaynaklarda Chi-le Dokuz Boylu 敕勒九姓 ya da Dokuz Boylu Chi-le 九姓敕勒 şeklinde yazılmıştır.⁶ Tie-le ile Chi-le aynı sesin farklı yazılışıdır.⁷ Ayrıca bazı kaynaklar olayı 648 yılının 6. ayında yaşandığını kaydetmektedir.⁸ Dokuz Boylu Uyğur 九姓迴鶻 (Jiu-xing Hui-hu) adı ise Orhun Uyğur Devletinin (745-840) kurulmasıyla birlikte

1974:420-427; Katayama Akio 片山章雄, 「Toquz Oğuz と「九姓」の諸問題について」, 『史學雜誌』 Shigaku Zasshi 第90編第12號 (1981年12月20日), 頁39-55, 119-120; T. Senga, "The Toquz Oghuz Problem and the Origin of the Khazars" *Journal of Asian History*, Vol. 24 No. 1 (1990), pp. 57-69; Peter B. Golden, "Toghuzghuz", *The Encyclopaedia of Islam* (Second Edition), Vol. X, Leiden: E. J. Brill, 1960-2005, pp. 555b-556a; 華濤, <穆斯林文獻中的托古茲古思>, 《西域研究》1991年第2期, 頁61-78; Jeong Jaehun 丁載勳, 「위구르 초기 (744-755) '九姓回紇'의 部族構成: '토쿠즈오구즈 (Toquz Oğuz)' 問題의 再檢討」, 『東洋史學研究』第68輯 (1999年10月), 頁103-135; Jeong Jaehun 丁載勳, 『위구르 유목제국사 (744-840)』, 서울: 문학과지성사, 2005:89-135.

³ 劉昫, 《舊唐書》卷67 <李勣傳>, 北京:中華書局, 1975:2485; 司馬光, 《資治通鑑定》卷193 <貞觀四年>, 北京:中華書局, 1956:6072.

⁴ 劉昫, 《舊唐書》卷199b <北狄•鐵勒傳>, 北京:中華書局, 1975:5348

⁵ 劉昫, 《舊唐書》卷121 <僕固懷恩傳>, 1975:3477

⁶ 司馬光, 《資治通鑑》卷198 <貞觀二十年六月>, 北京:中華書局, 1956:6237.

⁷ 歐陽修, 《新唐書》卷217a <回鶻傳上>, 北京:中華書局, 1975:6111

⁸ 王欽若等編, 《冊府元龜》卷985 <外臣部•征討四>, 北京:中華書局, 1994:11573b; 王欽若等編, 《冊府元龜》卷973 <外臣部•助國討伐>, 1994:11432b

kayıtlarda görülmüştür.⁹ Hatırlatmak gerekirse, bu dönemde Uygur adı için Hui-hu 迴鶻 karakteri kullanılmamaktadır, dolayısıyla bu belgenin sonradan ilave edilmiş olması ihtimali kuvvetlidir. Dokuz Boylu Uygur adı Çin kaynaklarında 11. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Song Sülalesi İmparatoru Ren-zong'un 宋仁宗 (1022-1063) Kang-ding saltanat devrinin birinci yılın yedinci ayında (20 Ağustos 1040) saraya yazılmış bir mektupta Dokuz Boylu Uygur 九姓回紇 adı geçmektedir.¹⁰

CTS 舊唐書 (945)	[<i>Eski Tang Sülâlesi Tarihi</i>]: Uygurlarda on bir Tutuk 都督 vardır, bunlar aslında Dokuz Boylu kavimlerdenidir. [Dokuz Boylu kavimlerin] biri Yağlakar 藥羅葛, yani kağanın soyadıdır; ikincisi *Uturkar/Uturyur/Utıyur/ Utiyur/ Utiyer 胡咄葛 (<i>γuo-tuæt-kât</i>); üçüncüsü *Kurebir/ Kürebür/ Küremür 咄羅勿 (<i>tuæt-lâ-miuæt</i>); dördüncüsü *Boksikîr/ Bakasikîr 貊歌息訖 (<i>Mok-kâ-siæk-kiæt</i>); beşincisi *Aβırçay/ Äbüçäk 阿勿喃 (<i>â-miuæt-tşêk</i>); altıncısı Kâr-sâr/ Kasar 葛薩 (<i>kât-sât</i>); yedincisi *Xuγuzu 斛嗢素 (<i>γuk-uæt-suo</i>); sekizincisi *Yabutkar/ Yäbütkär/ Yaγmutkar/ Yaγmurkar/ Yabüttäkarä 藥勿葛 (<i>iæk-miuæt-kât/ yag-mvür-kâr</i>) ve dokuzuncusu Ayavirä/ Ayabirä 奚耶勿 (<i>γiei-ia- miuæt/xiei-ya-mvür</i>). Her bir kavmin 部落 başında bir Tutuk bulunmaktadır. Basmilleri mağlup edince bir kavim kazanılmıştır, Karlukları mağlup edince bir kavim daha kazanılmıştır, bu ikisinin üzerine birer Tutuk yerleştirilmiştir. Böylece on bir kavim olarak bilinmektedir. Her çatışma ve savaşta bu iki misafir kavim 二客部落 daima öncü ordu olarak kullanılmıştır. 有十一都督，本九姓部落：一曰藥羅葛，即可汗之姓；二曰胡咄葛；三曰咄羅勿；四曰貊歌息訖；五曰阿勿喃；六曰葛薩；七曰斛嗢素；八曰藥勿葛；九曰奚耶勿。每一部落一都督。破拔悉密，收一部落，破葛邏祿，收一部落，各置都督一人，統號十一部落。每行止鬪戰，常以二客部落為軍鋒。¹¹
THY 唐會要 (961)	[<i>Tang Sülâlesi Önemli Dökümanlar</i>]: Tian-bao saltanat devrinin (742-756) başında Uygur Yabgusu Yi-biao-bi 逸標苾 (Kutluk Bilge Kül Kağan, 745-747) [Gök] Türklerin Küçük Şad'ın 小殺 (Bilge Kağan, 716-734) torunu Özmiş Kağan'a 烏蘇米施可汗 (742-744) saldırarak onu öldürmüştür. Kısa bir süre sonra [Yi-biao-bi] kendisini Dokuz Boylu Kağan 九姓可汗 olarak ilan etmiştir. Bundan böyle bugüne kadar Dokuz Boylu unvanını ayrıca taşımaya başlamıştır. Böylece güneye doğru taşınmış ve [Gök] Türklerin eski yerine oturmaya başlamıştır. [...] On bir Tutuk ve Dokuz boylu kavimi 九姓部落 vardı. Her bir kavime bir Tutuk yerleştirmiştir ve sülâlesinde 族 itibarlı kimseler bu göreve seçilmektedir. Basmıl ve Karlukları mağlup ettikten sonra onları birer kavim olarak [bünyesine] aldığı gibi

⁹ 王溥, 《唐會要》卷 100 <葛邏祿國>, 京都:中文出版社, 1978:1788.

¹⁰ 脫脫等, 《宋史》卷 324 <張亢傳>, 北京: 中華書局, 1977:10485.

¹¹ 劉昫, 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5198.

	başlarına birer Tutuk yerleştirmiştir. Her çatışma ve savaşta bu iki misafir kavim öncü ordu olarak kullanılmıştır. Onların Dokuz Boylu ise biri Uygur 迴紇, ikincisi Bukut/Buku 僕固 (<i>b'uk-kuat</i>), üçüncüsü Hun/Kun 渾 (<i>yuən</i>), dördüncüsü Bayırgu/ Bayırkı/ Bayarku 拔野古 (<i>b'wat-ia-kuo/b'wat-iäi-kuo</i>), beşincisi Tongra 同羅 (<i>d'ung-ld</i>), altıncısı Siyir/Sikir 思結 (<i>si-kiet</i>, İzgil), yedincisi Qi (K'i)-bi 契苾 (<i>k'iei-b'iet</i>) boyudur (Yukarıdaki yedi boylu kavim 七姓部, [Tang Sülâlesi] ülkesi (618-906) kuruluşunun başlangıcından beri tarih kayıtlarında geçmektedir). Sekizincisi A-bu-si 阿布思, dokuzuncusu Gu-lun Wu-gu-kong 骨崙屋骨恐 (Bu iki boy Tian-bao saltanat devrinin [başlamasından] sonra diğer yedi boy ile eşit olarak sıralamaya katılmıştır). 天寶初, 迴紇葉護逸標苾, 襲滅突厥小殺之孫烏蘇米施可汗。未幾, 自立為九姓可汗, 由是至今兼 1744 九姓之號, 因而南徙, 居突厥舊地, 依烏德健山、嘸昆河居焉。雖行逐水草, 大抵以北山比中國之長安城, 直南去西城一千七百里, 西城, 即漢之高關塞。北去磧口三百里。有十一都督, 九姓部落。一部落置一都督, 於本族中選有人望者為之。破拔悉密及葛邏祿, 皆收一部落, 各置都督一人, 每行止戰鬥, 以二客部落為鋒。其九姓一曰迴紇, 二曰僕固, 三曰渾, 四曰拔曳固, 即拔野古, 五曰同羅, 六曰思結, 七曰契苾。以上七姓部。自國初以來。著在史傳。八曰阿布思, 九曰骨崙屋骨恐, 此二姓天寶後始與七姓齊列。¹²
TPHYC 太平寰宇記 (976-983)	[<i>Taiping Devri Evrensel Coğrafyası</i>]: Tian-bao saltanat devrinin (742-756) başından itibaren Uygur Yabgusu Yi-biao-bi 逸標苾 (Kutluk Bilge Kül Kağan, 745-747) [Gök] Türklerin Küçük Şad'ın 小殺 (Bilge Kağan, 716-734) torunu Özmiş Kağan'a 烏蘇米施可汗 (742-744) saldırarak onu öldürmüştür. Kısa bir süre sonra [Yi-biao-bi] kendisini Dokuz Boylu Kağan 九姓可汗 olarak ilan etmiştir. Bundan böyle bugüne kadar Dokuz Boylu unvanı ayrıca taşımaya başlamıştır. Böylece [siyasî merkez] güneye doğru taşınmış ve [Gök] Türklerin eski yerinde oturmaya başlamıştır. [Burası] Ötüken dağları 烏德健山 ve Orhun nehrine 嘸昆河 yaslanmış durumdadır. [...] On bir Tutuk ve Dokuz boylu kavimi vardır. Her bir kavime bir Tutuk yerleştirmiş ve sülâlesinde 族 itibarlı kimseleri bu göreve seçmektedir. Basmıl ve Karlukları mağlup edikten sonra birer kavim olarak [bünyesine] aldığı gibi başlarına birer Tutuk yerleştirmiştir. Her çatışma ve savaşta bu iki misafir kavim öncü ordu

¹² 王溥, 《唐會要》卷 98 <迴紇>, 1978:1743-1744. Luo Mi'nin 羅泌 (1131-1189) hazırladığı eserinde de son iki boyun Tian-bao saltanat devrinden sonra diğer yedi boya katıldığını belirtmektedir. Bakınız 羅泌, 《路史·後記第四卷》(据四部备要刻本), 上海:中华书局, 1936:79a. Bazı araştırmacılar sekizinci boy olan A-bu-si'yi 阿布思 Basmıl, dokuzuncu boy olan Gu-lun Wu-gu-kong'yu 骨崙屋骨恐 Karluk boyları ile özdeşleştirmektedir. Bakınız 馮家昇等編, 《維吾爾史料簡編》上冊, 北京:民族出版社, 1981:10-11.

	olarak kullanılmıştır. Onlar, Dokuz Boylu ise birincisi Uygur 迴紇, ikincisi Bukut/Buku 僕固 (<i>b'uk-kuət</i>), üçüncüsü Hun/Kun 渾 (<i>γuən</i>), dördüncüsü Bayırgu /Bayirku/ Bayarku 拔曳固 (<i>b'wat-ia-kuo/b'wat-iäi-kuo</i>), yani Ba-gu 拔固, beşincisi Tongra 同羅 (<i>d'ung-lđ</i>), altıncısı Sıyır/Sikır 思結 (<i>si-kiet</i>), yedincisi Qi (K'i)-bi-yu 契苾羽 (<i>k'iei-b'iet-γjiu</i>) boyudur (Yukarıdaki yedi boylu kavim, [Tang Sülâlesi] ülkesinin (618-906) kuruluşunun başlangıcından beri tarih kayıtlarında geçmektedir). Sekizincisi A-jie-si 阿結思, dokuzuncusu Gu-lun Wu-gu-si 骨崙屋骨思 (Bu iki boy Tian-bao saltanat devrinin [başlamasından] sonra diğer yedi boy ile eşit olarak sıralamaya katılmıştır). 自天寶初, 回紇葉護逸標苾襲滅突厥小殺之孫烏蘇米施可汗。未幾, 自立為九姓可汗, 由是至今兼九姓之號。因而南徙居突厥舊地, 依烏德健山、嘔昆河, 雖行逐水草, 大抵以此山比中國之長安城。直南去西城一千七百里, 西城。即漢之高關塞。北去磧口三百里。有十一都督, 九姓部落, 一部落置一都督。於本族中選有人望者為之。破拔悉密及葛邏祿, 皆收一部落, 各置都督一人。每行止戰鬥, 以二客部落為軍鋒。其九姓: 一曰迴紇, 二曰僕固, 三曰渾, 四曰拔曳固, 即拔野古, 五曰同羅, 六曰思結, 七曰契苾羽。以上七部, 自唐初以來, 著在史傳。八曰阿不思。九曰骨崙屋骨思。此二姓, 天寶後始與七姓同列。¹³
TFYK 冊府元龜 (1013)	[Referans için Saray Kayıtları]: Kai-yuan saltanat devrinin 開元 (713-741) ortasında Uygurlar giderek güçlenmiştir ve dokuz boyu kavimi vardır: birincisi Yaglakar 藥羅葛, yani kağanın soyadıdır; ikincisi *Uturkar/ Uturγur/ Utriγur/ Utiγur/ Utiγer 胡咄葛 (<i>γuo-tuət-kât</i>); üçüncüsü *Kurebir/ Kürebür/Küremür 咄羅勿 (<i>tuət-lâ-miuət</i>); dördüncüsü *Boksikıt/Bakasikır 貌歇息訖; beşincisi *Aβırçay/Äβüçäk 阿勿臆 (<i>â-miuat-tşêk</i>); altıncısı Kâr-sâr/ Kasar 葛隆; yedincisi *Xuγuzu 斛溫素; sekizincisi *Yabutkar/ Yäbütkär/ Yaγmutkar/ Yaγmurkar/ Yabüttäkarä 藥勿葛 (<i>iak-miuat-kât/yag-mvür-kâr</i>) ve dokuzuncusu Ayavirä/ Ayabirä 愛耶勿。Her bir kavimin 部落 başında bir Tutuk bulunmaktadır. Daha sonra Basmilleri mağlup edince bir kavimi 部落 kazanmıştı, Karlukları mağlup edince bir kavimi daha kazanmıştır, bu ikisinin üzerine birer Tutuk yerleştirmiştir. Böylece, on bir kavim olarak bilinmektedir. 開元(713-741) 中回紇漸盛, 有九姓部落, 一曰藥羅葛, 即可汗之姓, 二曰胡咄葛, 三曰屈羅勿, 四曰貌歇息訖, 五曰阿勿臆, 六曰葛隆, 七曰斛溫素, 八曰藥勿葛, 九曰愛耶勿。每一部落一都

¹³ 樂史,《太平寰宇記》卷 199 <回紇傳> (王文楚校點), 北京:中華書局, 2007:3819-3820. *Tang Hui-yao*'da sekizinci boyun adı A-bu-si 阿不思 ve dokuzuncu boyun adı Gu-lun Wu-gu-kong 骨崙屋骨恐 olarak geçmektedir, ancak bu kayıta farklı olarak A-jie-si 阿結思 ve Gu-lun Wu-gu-si 骨崙屋骨思 olarak geçmektedir. Cen Zhong-mian'e göre, son kayıttaki bilgiler yanlışır. Bakınız 岑仲勉,《突厥集史》下冊, 北京:中華書局, 1958:714.

	督，後破拔息密收一部落，破葛邏祿收一部落，各置都督一人，統號十一部落。 ¹⁴
HTS 新唐書 (1060)	[<i>Yeni Tang Sülâlesi Tarihi</i>]: [Uygurlar] Dokuz Boyluların topraklarına tamamen sahip olmuştur. Dokuz Boylular ise Yaglakar, *Uturkar/Uturyur/Utriγur/ Utiγur/ Utiγer (<i>γuo-tuət-kât</i>), *Kurebir/ Kürebür/ Küremür (<i>tuət-lâ-miuət</i>), *Boksikî/ Bakasikîr (<i>Mok-kâ-siäk-kiät</i>), *Aβirčay/ Äbüčäk (<i>â-miuət-tšêk</i>), Kâr-sâr/ Kasar (<i>kât-sât</i>), *Xuγuzu (<i>γuk-uət-suo</i>), *Yabutkar/ Yäbütkär/ Yaγmutkar/ Yaγmurkar/ Yabüttäkarä (<i>iäk-miuət-kât/ yag-mvür-kâr</i>) ve Ayavirä/ Ayabirä (<i>γiei-ia-miuət/xiei-ya-mvür</i>) [gibilerden oluşmaktadır]. Yaglakar, Uygurların soyadıdır. [Uygurlar] Bukut/ Buku, Hun/ Kun, Bayırgu, Tongra, İzgil ve Qi (K'i)-bi altı tür ile eşit düzeyde 六種相等夷 olup sayısal olarak listelenmemiştir 不列於數. Sonra, Basmıl ve Karlukları mağlup edince toplam on bir boy olmuştur ve ayrıca Totok unvanı verilmiş, on bir kavim 十一部落 olarak adlandırmaktadır. 悉有九姓地。九姓者，曰藥羅葛，曰胡咄葛，曰嘑羅勿，曰貊歌息訖，曰阿勿唃，曰葛薩，曰斛唃素，曰藥勿葛，曰奚邪勿。藥羅葛，回紇姓也，與僕骨、渾、拔野古、同羅、思結、契苾六種相等夷，不列於數，後破有拔悉蜜、葛邏祿，總十一姓，並置都督，號十一部落。¹⁵

Belirtilen Çin kaynaklarında Dokuz Boylu (Dokuz Oğuz) topluluğu¹⁶ için iki çeşit liste verilmiştir. Yaglakar ile başlamış dokuz boydan (Dokuz Boylu A) oluşan bir liste ile Uygurlar ile başlamış yedi ve sonra iki boyun ilavesiyle dokuz boydan (Dokuz Boylu B) oluşan bir liste bulunmaktadır.

Dokuz Boylu A	Yaglakar 藥羅葛, *Uturkar 胡咄葛, *Kurebir 咄羅勿, *Boksikî 貊歌息訖, *Aβirčay 阿勿唃 Kâr-sâr 葛薩, *Xuγuzu 斛唃素, *Yabutkar 藥勿葛, Ayavirä 奚耶勿
Dokuz Boylu B	Uygur 迴紇, Bukut 僕固, Hun/Kun 渾, Bayırgu 拔野古, Tongra 同羅, İzgil 思結 Qi (K'i)-bi 契苾, A-bu-si 阿布思, Gu-lun Wu-gu-kong 骨崙屋骨恐

Bu iki çeşit Dokuz Boylu listesi araştırmacılar arasında farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Haneda Tōru, Dokuz Boylu A listesindeki dokuz boyu, Dokuz Boylu B listesindeki Uygur boyunu oluşturan bir zümre olarak belirtmektedir.¹⁷ Böylece Dokuz Boylu topluluğunu İç Dokuz Boylu (Dokuz Boylu A) ile Dış Dokuz Boylu

¹⁴ 王欽若,《冊府元龜》卷 956 <外臣部•總序•種族>, 北京:中華書局, 1994:11254a.

¹⁵ 歐陽修,《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6114.

¹⁶ Çin kaynaklarında geçen boy adlarının transkripsiyonu için bakınız Édouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, St. Pétersbourg, Académie Impériale des Sciences, 1903:87-88, 94; James R. Hamilton, *Les Ouïgours à l'époque des Cinq dynasties d'après les documents chinois*, Paris: Imprimerie Nationale, Presses universitaires de France, 1955:1-4; James Hamilton, "Toquz-oγuz et On-uyγur", 1962:41-44.

¹⁷ Haneda Tōru 羽田亨, 「九姓回鶻と Toquz Oγuz との關係を論ず」, 1957:341.

(Dokuz Boylu B) olarak adlandırmaktadır. Edwin Pulleyblank, İç Dokuz Boylu (Dokuz Boylu A) topluluğu Dokuz Uygur 九姓回紇, Dış Dokuz Boylu (Dokuz Boylu B) topluluğu Dokuz Tie-le 九姓鐵勒 biçiminde tespit etmektedir.¹⁸ Bu tür bir tasniflemeğe önce Hashimoto Masukichi ve sonra da Katayama Akio karşı çıkmaktadır. Baron Alexander Staël von Holstein'in (1877-1937) 1918-1929 yılları arasında Pekin Üniversitesi'nde çalışırken satın aldığı Dun-huang menşeli ve 925 yılına ait Stae'l-Holstein Yazması'ndan (Staël-Holstein Scroll)¹⁹ esinlenerek yaptığı çalışmalarında, Dokuz Boylu A listesinde yer alanların aşiret (urug) reislerinin soyadı ve Dokuz Boylu B listesinde yer alanların ise boy adları olduğu ortaya konulmaktadır.²⁰ Aslında Çin kaynaklarında bu görüşün ipuçları da verilmektedir. Uygur boyunun soyadı olan Yaglakar, Yaglakar Sülâlesi ya da Yaglakar aşireti (urug) 藥羅葛氏 olarak belirtilmektedir.²¹ Uygur boyu 10 aşiretten oluştuğu için bazen On Uygur olarak adlandırılmaktadır.²² Yani Yaglakar Uygur boyunun başat aşiretinin adı, 10 aşiretten oluşan Uygur boyunun soyadı olmuştur. Bu türdeki toplumsal yapının göstergesi, aynen Gök Türk boyunun 10 aşiretten oluştuğu ve boy reisinin soyadı olan A-shi-na ise son aşiretin soyadı olduğu gibidir.²³ Bu nedenle yukarıdaki Çin kaynaklarında boy reislerinin, "sülâlesinde (aşiret) 族 itibarlı kimseler" tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu iki çeşit Dokuz Boylunun farklı mahiyette olmasına rağmen yukarıdaki Çince kayıtlarda bu iki çeşit Dokuz Boylu için farklı tanımlamalar yapılmamıştır. Neticede Çin kaynaklarında soy 姓, sülâle 族 ve kavim 部落 gibi kavramlar karışık şekilde kullanılmaktadır. Çin kaynaklarında her iki çeşit Dokuz Boylunun Dokuz Boylu Kavimi 九姓部落 olarak yazılması araştırmacılara çeşitli zorlukları yaşatmış ve bir takım yanlış tespitlere sebep olmuştur.

Yukarıdaki tespitlere göre Dokuz Boylu A'da yer alan aşiretler, Dokuz Boylu B'de yer alan boyların birer boy reislerinin soyadı olacaktır. Bir kaynağa göre Dokuz Boylu A yapısını Kai-yuan 開元 (713-741) saltanat devrinin ortalarında, diğer bir kaynağa göre Dokuz Boylu B yapısı Tian-bao 天寶 saltanat devrinin (742-756) başında oluşmuştur. Özellikle Dokuz Boylu B yapısı Tian-bao saltanat devrinden sonra iki boyun ilave edilmesiyle Dokuz Boylu yapısına kavuşmaktadır. Anlaşıldığı gibi Tian-bao saltanat devrinden önce söz konusu Dokuz Boylu topluluğu yedi boydan oluşmaktadır. Yani Orhun Uygur Devleti (745-840) kurulmadan önce Dokuz Boylu topluluğu, dokuz boydan oluşmamaktadır.

Cen Zhong-mian 岑仲勉 (1886-1961), Orhun Uygur Devleti kurulmadan önceki Dokuz Boylu Tie-le Dokuz Boyluları 鐵勒九姓, kurulduktan sonraki Dokuz Boylu, Uygur Dokuz Boyluları 回紇九姓 olarak ayırtılmaktadır. Ona göre Orhun Uygur

¹⁸ Edwin G. Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem", 1956:39-40.

¹⁹ E. G. Pulleyblank, "The Date of the Staël-Holstein Roll", *Asia Major*, Vol. 4, Part 1 (1954), pp. 90-97.

²⁰ Hashimoto Masukichi 橋本増吉, 「九姓回鶻の問題に就いて」, 1933:22; Katayama Akio 片山章雄, 「Toquz Oğuz と「九姓」の諸問題について」, 1981:47.

²¹ 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6111, 6126.

²² James Hamilton, "Toquz-oyuz et On-uygur", 1962:38-40, 48.

²³ 魏徵等, 《隋書》卷 84 <北狄·突厥傳>, 北京:中華書局, 1973:1863.

Devleti kurulduktan sonraki Dokuz Boyluların Uygurlar, Bayırgular, Tongralar, Bukutlar, Edizler, Beyaz Xiler 白雷, İzgiller, Qi-biler ve Hunlar (Kunlar) gibi dokuz boydan oluşabileceğini dile getirmekte, ancak yine de bu tespitten şüphe duyduğunu da eklemektedir.²⁴ Zheng Chiao'nun 鄭樵 (1104-1162) 1161 yılında tamamladığı Tong Zhi 通志 adlı kitabında Qi-bi 契苾, Bukut 僕固, Ediz 阿跌 ve hatta Gao-che Sülâlesinin de (Yüksek Arabalılar) 高車氏 Dokuz Boylu Uygurlara 九姓迴鶻 mensup olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵ Yani Orhun Uygur Devleti kurulduktan sonraki Dokuz Boylunun hangi boylar tarafından oluştuğu bilgileri karışıktır. Orhun Uygur Devleti kurulmadan önceki durumda da aynı sorunlarla karşılaşmaktadır. Si-ma Guang'ın 司馬光(1019-1086) başkanlığında 1071-1086 yılları arasında hazırlanan Zi-zhi Tong-jien adlı eseri tahlil eden Hu San-xing 胡三省 (1230-1302) 630 yılındaki Dokuz Boyluları işaret ederek, bu dönemde Dokuz Boyluların Bayırgu, [Xue] Yan-tuo 延陀 (Sır Tarduş, *Sır Bodun) ve Uygur gibi boyları kapsadığını ileri sürmektedir.²⁶ Tie-le Dokuz Boylu 鐵勒九姓 topluluğunun da dokuz boydan oluşmadığını ifade eden Cen Zhong-mian, 645 yılı öncesinde, Tie-le topluluğunun Uygurlar gibi altı boydan oluştuğu ve bu tarihten sonra Tie-le topluluğunun on bir boydan oluştuğunu dile getirerek bu çelişkili durumun anlaşılmadığını belirtmektedir.²⁷ Asıl dikkat çeken nokta, Dokuz Boylular adının 630 yılında ilk defa Çin kaynaklarında geçmesi ve bunun dışında hangi boyları teşkil ettiğine dair belgelerin bulunmamasıdır.

Acaba Çincedeki Dokuz Boylu Uygurlar (745-840) Arapçadaki Dokuz Oğuzlar mıdır? Çin kaynaklarında, Orhun Uygur Devletinin kurucusu olan Uygur boyunun Yaglakar aşiretin reisi Kutluk Boyla'nın 骨力裴羅 745'te kendisini Kutluk Kül Bilge Kağan 骨咄祿毗伽闕可汗 olarak ilan etmesiyle bu tarihten itibaren Dokuz Boylu Kağan 九姓可汗 unvanını aldığı yazmaktadır.²⁸ Dokuz Boylu terimi Dokuz Oğuzu işaret ettiğine göre, buradaki Dokuz Boylu Kağan Arapça kaynaklarda geçen Dokuz Oğuz Kağan olmalıdır. Uygur kökenlilerin liderliğinde oluşturulan Dokuz Oğuz Kağanlığı'nın boy birliğinden ziyade siyasal birliğin adını temsil ettiği açıktır. Edwin G. Pulleyblank'e göre Dokuz Boylu'nun "dokuz" rakamı boydan ziyade siyasî bir mahiyet taşımaktadır.²⁹ Yani "dokuz" rakamı boyun sayısı değil, siyasî birliğin adıdır.

Arapça kaynaklarda geçen Dokuz Oğuz'un (Tagazgaz) Uygurlar 回鶻 olduğunu ilk defa şarkiyatçı Joseph Toussaint Reinaud (1795-1867) ortaya koymuştur.³⁰ 1894 yılında Vilhelm Thomsen (1842-1927) da Orhun Yazıtlarında geçen Dokuz Oğuz'un Uygurlarla aynı kavimden olduğuna şüphe olmadığını ifade etmiştir.³¹ W. Bart-

²⁴ 岑仲勉, 《突厥集史》下冊, 1958:712, 714.

²⁵ 鄭樵, 《通志》卷 29 <氏族五•代北複姓>, 北京: 中華書局, 1987:475bc.

²⁶ 司馬光, 《資治通鑑》卷 193 <貞觀三年>, 1956:6072.

²⁷ 岑仲勉, 《突厥集史》下冊, 1958:712.

²⁸ 王溥, 《唐會要》卷 98 <迴紇>, 1978:1743;樂史, 《太平寰宇記》卷 199 <回紇傳>, 2007:3819;司馬光, 《資治通鑑》卷 215 <天寶二年>, 1956:6860.

²⁹ E. G. Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem", 1956:42.

³⁰ E. Bretschneider, *Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources*, Vol. I, London: K. Paul, Trench, Trübner & Co., Ltd, 1910:252.

³¹ Vilhelm Thomsen, *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü: İlk Bildiri Çözölmüş Orhon Yazıtları* (çeviri Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993:176, not 22.

hold'ın (1869-1930) düşüncesi de aynı olup İslam kaynaklarındaki Dokuz Oğuz'un Çin kaynaklarındaki Uygurları gösterdiği biçimindedir.³² Vladimir Minorsky (1877-1966) 981-982 yılları arasında Farsça yazılmış *Hudūd el-âlem* üzerindeki çalışmasında, söz konusu Dokuz Oğuz boyunun Orhun Uygur Devleti (745-840) yıkıldıktan sonra Tanrı Dağların doğusunda bulunan Uygur hâkimiyetini kastettiğini tespit etmişti.³³ Minorsky, *Tamim İbn Bahr Seyahatnamesi* üzerindeki çalışmasında ise bu görüşünden vazgeçerek, seyahatnamenin takriben 821 yılında Orhun Uygur Devleti'ne yolculuğu olmasından İslam Kaynaklarında geçen Dokuz Oğuzların Orhun Uygur Devleti ya da bu devlete bağlı toplulukları kastettiğini ortaya koymuştur.³⁴ Artık Tokuz Oğuz boyunun Uygurlar olduğuna şüphe kalmamıştır.³⁵ Minorsky'ye göre Tokuz Oğuz adı 777 yılından itibaren Arap kaynaklarında zikredilmektedir.³⁶ Yani Orhun Uygur Devleti kurulduktan 42 yıl sonra Araplar bu devleti öğrenmiştir. *Hudūd el-âlem*'de Turfan Uygur Devleti halkı Dokuz Oğuz olarak ifade edilmekte ve şu bilgiler verilmektedir, "Tokuz Oğuz ülkesi Türk ülkelerinin en büyüğüdür. Tokuz Oğuzlar nüfus bakımından da Türk ülkelerinin en kalabalık ülkesidir. Eski zamanda bütün Türkistan hükümdarları Tokuz Oğuzlardan çıkmıştır".³⁷ Ancak Kaşgarlı Mahmud, Turfan Uygurlarını Dokuz Oğuzlardan saymamakta ve onlara doğrudan Uygurlar demektedir.³⁸

İslam müellifleri Orhun veya Turfan bölgesindeki Dokuz Oğuz ya da Uygurları oluşturan alt grupların adını verebilmiş değildir. Sadece Reşidu'd-dîn Fazlullâh'ın (1247-1318) *Câmi'üt-tevârih* eserinde Uygurların atasından bahsederken, Orhun bölgesinde On Uygur ile Dokuz Uygur (Dokuz Oğuz) yaşadığını belirtmekte ve ilgili boyların alt gruplarının adını da vermektedir.³⁹ Ancak bunların Çin kaynaklarında geçen adlarla eşleştirilmesi güçtür.

II. Dokuz Oğuzların Sayısal Sorununun Tespiti

Dokuz Boyluların sayısal durumu da farklı dönemde değişiklikler göstermekte, bu sayı bazen eksik bazen de fazla olmaktadır. Bu bölümde sınırlı kaynaklara dayanarak ve tarihte yaşanan bazı olaylardan da yararlanılarak sayısal sorunun tespitine dönük

³² W. Barthold, "Toghuzghuz", *First Encyclopaedia of Islam: 1913-1936*, Vol. VIII, 1993:805.

³³ Vladimir Minorsky, *Hudūd al-'Âlam (The Regions of the World): A Persian Geography 372 A.H. (982 AD)*, Oxford: The University Press, 1937:263, 265.

³⁴ Vladimir Minorsky "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", 1948:285-287.

³⁵ V. Minorsky, *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*, London: Royal Asiatic Society, 1942:94; Vladimir Minorsky, "Addenda to the *Hudūd al-'Âlam*", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (University of London), Vol. 17, No. 2 (1955), p. 263.

³⁶ V. Minorsky, "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", 1948:301.

³⁷ Minorsky, *Hudūd al-'Âlam*, 1955:94-95; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985:61.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgat-it-Türk* (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt I, 1992:27, 29, 453-454; cilt II, 1992:60. Kaşgarlı eserindeki Uygurlar için bakınız Ahmet Bican Erçilasun, "Divânü Lugâti't-Türk ve Uygurlar", *Turkish Studies*, Vol. 8, No 8 (Fall 2009), ss. 5-12.

³⁹ James Hamilton, "Toquz-oğuz et On-uyğur", 1962:45-49; Faruk Sümer, "Dokuz Oğuzlar", *İslam Ansiklopedisi*, 1974:423.

çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır.

646 Yılı Olayları

Gök Türk Devleti (552-630) yıkıldıktan sonra Tang Sülâlesi ve bazı Tie-le boylarının desteğiyle Orhun bölgesinin kağanlık yönetimi elinde tutan Xue Yan-tuo 薛延陀 (*Sir Bodun) hâkimiyeti (630-646), Duo-mi Kağan 多彌可汗 (adı Ba-zhuo 拔灼) döneminde Tang Sülâlesi ile çatışmaya girmiştir. 645 yılının on ikinci ayında (24 Aralık 645-21 Ocak 646) Tang Sülâlesi Duo-mi Kağan'a karşı büyük taarruza geçmek için birçok generali görevlendirmiştir. Bu kuvvetlerin arasında Gök Türk kökenli Zhi-shi Si-li'nin 執失思力 komuta ettiği Gök Türk ordusu da bulunmaktadır. Duo-mi Kağan bu duruma karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁰ Duo-mi Kağan'ın zalim yönetimi nedeniyle ülke karışmaya başlamıştır. 646 yılının altıncı ayında (18 Temmuz-16 Ağustos 646) Uygur boy lideri Tu-mi-du 吐迷度 (?-648) Bukut ve Tongra boyları ile birlikte Duo-mi Kağan'a saldırmış ve onu mağlup ederek Duo-mi Kağan'a bağlı boyları kendi yönetime almıştır. Bu ayın on beşinci gününde (1 Ağustos 646) Tang Sülâlesi de General Zhi-shi Si-li'nin komuta ettiği Gök Türk ordusu ile Qi-bi He-li'nin 契苾何力 (Tie-le topluluğuna mensup) komuta ettiği Liang-zhou vilayeti kuvvetleri ve Soğut kökenli 胡兵 birlikler dâhil diğer Çinli generalleri hep birlikte Duo-mi Kağan'a saldırmaya başlamıştır.⁴¹ Duo-mi Kağan on küsur atlı adamı ile A-shi-na Shi-jian 阿史那時健 boyuna kaçmış ve sonunda Uygurlar tarafından öldürülmüştür. Uygurlar böylece yeni topraklara sahip olmuştur.⁴² Batıya doğru kaçan ve 70 bin kişiden oluşan Xue Yan-tuolar, Duo-mo-zhi'yi 咄摩支 Yi-te Wu-shi Kağanı 伊特勿失可汗 olarak seçmişler ve eski topraklarına dönmek için kağanlığından feragat etmekle Tang Sülâlesinden izin istemişlerdir. Tang Sülâlesinin Askerî Bakanı 兵部尚書 Cui Dun-li talepler üzere Xue Yan-tuoları Ötüken dağlarının 鬱督軍山 kuzeyine yerleştirmiştir.⁴³ Xue Yan-tuo boyu lideri Duo-mo-zhi'nin geri dönüşü Dokuz Boylu liderleri 九姓渠帥 kaygılandırmış ve Tang Sülâlesi saraydaki görüşmelerinde de Orhun bölgesinin karışabileceği yönündeki kanaatlerini dile getirmişlerdir. Böylece General Li Shi-ji komutasındaki birlik ile 20 bin atlıdan oluşan Dokuz Boylu Tie-le topluluğu 九姓鐵勒 ile Duo-mo-zhi'ye saldırılmıştır. Neticede Duo-mo-zhi, Tang Sülâlesine teslim olmuş ve bölgede kalan Xue Yan-tuo boyunun ikili oynaması ihtimaline karşı General Li Shi-ji tekrar saldırıya geçmiştir.⁴⁴ Diğer bir Çin kaynağına göre, Xue Yan-tuo boyunun reisi Duo-mo-zhi'nin geri dönüşünden kaygılananlar, Chi-le (Tie-le) topluluğun Dokuz Boylu reisleridir 敕勒九姓酋長 ve General Li Shi-ji ile birlikte Xue Yan-tuo boyuna saldıranlar da Dokuz Boylu Chi-le

⁴⁰ 《新唐書》卷 210 <執失思力傳>, 1975:4116; 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下•薛延陀>, 1975:6138; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀十九年>, 1956:6232.

⁴¹ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6236.

⁴² 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下•薛延陀>, 1975:6138. Bir başka Çin kaynağına göre Duo-mi Kağan birkaç bin atlı adamlarıyla A-shi-de Shi-jian boyuna kaçmıştır ve sonunda Uygurların saldırısına uğrayan Duo-mi Kağan öldürülmüştür. Bakınız 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6237.

⁴³ 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6237.

⁴⁴ 《舊唐書》卷 199b <北狄鐵勒傳>, 1975:5348; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6238; 《冊府元龜》卷 973 <外臣部•助國討伐>, 1994:11432ab.

(Tie-le) 九姓敕勒 topluluğudur.⁴⁵ Bir başka Çin kaynağına göre General Li Shi-ji iki yüz [Gök] Türk askeriyle 突厥兵 Xue Yan-tuolara saldırmıştır.⁴⁶ Hâlbuki Gök Türk ordusu General Zhi-shi Si-li tarafından komuta edilmektedir. Bu bilgilerde bir hata olmadığı varsayılırsa, Dokuz Boylunun aynı zamanda Gök Türk adıyla da tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu yılın yedinci ayının yirmi birinci gününde (6 Eylül 646, Çarşamba) General Li Shi-ji'nin 李世勣 (594-669) komuta ettiği birlik Xue Yan-tuoları mağlup etmiştir.⁴⁷

Burada Dokuz boylu birliğin hangi boyları kapsadığı bilinmemektedir, sadece Tie-le (Chi-le) topluluğun içinde Dokuz Boylu adlı bir birliğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 646 yılının altıncı ayının beşinci gününde (22 Temmuz 646, Cumartesi) Tang Sülâlesi imparatorunun bir fermanında Xue Yan-tuo hâkimiyeti yıkıldıktan sonra Chi-le topluluğunun himaye altına alınması gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁸ Bu bağlamda Uygurların Xue Yan-tuoları mağlup etmesindeki katkıları nedeniyle Saray'da ziyafet verildiğine göre,⁴⁹ Uygurlar Dokuz Boylulara mensup olabilir. Uygurların Bukut ve Tongra boylarıyla birlikte Xue Yan-tuolara saldırdığı⁵⁰ ve bazı kaynaklarda Tie-le topluluğun Bukut ve Tongra boylarının da Duo-mi Kağan'ı mağlup eden saldırıda bulundukları⁵¹ göz önünde bulunduğunda, bu iki boyun da Dokuz Boylulara ait olması gerekmektedir. Bunu teyit eden bir başka olay ise 648 yılının altıncı ayında (26 Haziran-25 Temmuz 648) Orhun bölgesinde kalan Xue Yan-tuolar Selenga nehrinden geçerek Han-hai 瀚海 (Uygurlar), Jin-wei 金微 (Bukutlar) ve You-ling 幽陵 (Bayirgular) adlı üç eyalete saldırmış ve Yan-ran Valiliği vali yardımcısı Yuan Li-chen'in 元禮臣 liderliğinde Dokuz Boylular 九姓鐵勒 ile birlikte karşı koymuştur.⁵² Yani buradaki Uygurlar, Bukutlar ve Bayirguların Dokuz Boylulara mensup olduğu belirtilmektedir.

Xue Yan-tuo hâkimiyeti (630-646) son bulduktan sonra, Orhun bölgesindeki otorite boşluğa karşı Tang Sülâlesi İmparatoru Tai-zong 唐太宗 (626-649) bölgeyi denetim altına almak için bir çeşit yönetim mekanizması planlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için kendisi bizzat Çin'in kuzeybatı sınırındaki Ling-zhou 靈州 kentine (bugünkü Ning-xia Tonganlar Özerk Bölgesi Ling-wu nahiyesi 寧夏回族自治区靈武) giderek Tie-le boylarını buraya davet etmiştir. Yola çıkmadan önce bir ferman ilan ederek bu amacını belirtmiştir. Bu fermana "Qi-bi 契苾 boyunun reisi Çabi Erkin 車必俟斤 (斤) ile Tie-le topluluğu ve Uygur boyunun reisi Külüg İltebir 胡祿俟利發 gibileri toplam bir milyondan fazla aileye sahiptirler ve kuzey çölü 北漠 bölgelerine dağıl-

⁴⁵ 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6237. Söz konusu Chi-le 敕勒, Tie-le 鐵勒 demektir, farklı Çince telaffuzdankaynaklanmaktadır. Bakınız 《資治通鑑》卷 192<貞觀元年>, 1956:6044.

⁴⁶ 《舊唐書》卷 67 <李勣傳>, 1975:2487.

⁴⁷ 《新唐書》卷 2 <太宗本紀•貞觀二十年>, 1975:45.

⁴⁸ 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6237.

⁴⁹ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112.

⁵⁰ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6236.

⁵¹ 《冊府元龜》卷 985 <外臣部•征討四>, 1994:11570b; 《冊府元龜》卷 991 <外臣部•備御四>, 1994:11640b-11641a; 《冊府元龜》卷 995 <外臣部•交侵>, 1994:11686ab.

⁵² 《冊府元龜》卷 973 <外臣部•助國討伐>, 1994:11432ab; 《冊府元龜》卷 985 <外臣部•征討四>, 1994:11573b.

mişlardır. Uzaktan elçi gönderilerek "Tang Sülâlesine bağlılığı, nüfus sistemine ve idare bölgesine dâhil edilmesini istediği" ibaresi geçmektedir. Aynı zamanda "Qi-bi boyunun iyi niyetle gelerek teslim olması ile birlikte diğer boyların da gelerek bağlılığı gösterilmiştir. Ancak Bukut ile Tongra boyları tereddüt içindedir" ifadesini kullanmıştır.⁵³ Söz konusu Tie-le boylarının hepsi Tang Sülâlesine teslim olmaktan memnun değildir. Tang Sülâlesi İmparatoru Tai-zong 646 yılının sekizinci ayının onuncu gününde (24 Eylül 646, Pazar) başkent Chang-an'dan yola çıkmış ve ertesi günü başkent 70 li kuzeybatındaki Jing-yang 涇陽 nahiyesine ulaşmıştır.⁵⁴ İmparator Tai-zong burada Tie-le topluluğunun Uygurlar 迴紇, Bayırgular 拔野古, Tongra 同羅, Bukutlar 僕骨, Telengerler 多濫葛, İzgiller 思結, Edizler 阿跌, Qi-biler 契苾, Die-jieler 跌結, Hunlar 渾 (Kunlar) ve Hu-xueler 斛薛 gibi 11 boyunun gönderdiği elçileri ve getirdiği haraçları kabul etmiştir. Sekizinci ayın on ikinci gününde (26 Eylül 646, Salı) İmparator Tai-zong Uygurlar dâhil Tie-le topluluğu boy reislerine bir ziyafet vermiş ve Tang Sülâlesine teslim olan boyların önde gelenlerini Tang Sülâlesi idare sistemine alarak birkaç bin kişiyi unvanla ödüllendirmiştir.⁵⁵ Bundan memnun olan Tie-le topluluğu mensupları gece yarısına kadar içki içerek eğlenmişlerdir.⁵⁶ Bir gün sonra Yun-yang nahiyesinde 雲陽縣 bulunan Han Sülâlesine (MÖ 206-MS 220) ait Gan-quan Gong 甘泉宮 sarayına ulaşılmış ve burada bir ferman yayımlanmıştır.⁵⁷ İmparator Tai-zong Ling-zhou vilayetinde buluşmak üzere buradan ayrılmıştır.⁵⁸ Dokuzuncu ayın on beşinci gününde (29 Ekim 646, Pazar)

⁵³ 唐太宗, <平薛延陀幸靈州詔>《全唐文》卷 8, 1983:94b-95a; 唐太宗, <破契苾幸靈州詔>, 宋敏求編, 《唐大詔令集》卷 79, 北京: 商務印書館, 1959:450.

⁵⁴ 《舊唐書》卷 3 <太宗本紀下·貞觀二十年>, 1975:59; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6238. Çin'in geleneksel uzunluk ölçü birimlerinden Li, tarihin değişik dönemde farklı rakamlar bulunmaktadır. Bu konudaki araştırmaları için bakınız 岑仲勉, <歷代西疆路程簡疏>, 《中外史地考證》, 北京:中華書局, 1962:696-699; 陳夢家, <亩制與里制>, 《考古》1966 年第 1 期, 頁 36-45; 胡戟, <唐代度量衡與里制>, 《西北大學學報:哲學社會科學版》1980 年第 4 期, 頁 36-43; 黃盛璋, <歷代度量衡里亩制度的演變和數值換算>,《歷史教學》1983 年 01 期, 頁 11-17; 黃盛璋, <歷代度量衡里亩制度的演變和數值換算(續一)>,《歷史教學》1983 年 02 期, 頁 28-31; 黃盛璋, <歷代度量衡里亩制度的演變和數值換算(續二)>,《歷史教學》1983 年 03 期, 頁 25-33; 周連寬,《大唐西域記史地研究叢稿》, 北京:中華書局, 1984:69-90,101-102; 聞人軍, <中國古代里亩制度概述>,《浙江大學學報:人文社會科學版》1989 年第 3 期, 頁 122-132; 華林甫, <唐亩考>,《農業考古》1991 年第 3 期, 頁 152-154; 楊際平, <唐代尺步、亩制、亩產小議>,《中國社會經濟史研究》1996 年第 2 期, 頁 32-44. Bu bildiride Zhou Lian-kuan'ın 周連寬 ortaya koyduğu 1 Li=0.3909 km görüşü yararlanmıştır.

⁵⁵ 《舊唐書》卷 3 <太宗本紀下·貞觀二十年>, 1975:59; 《唐會要》卷 96 <鐵勒傳>, 1978:1725; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6238; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112.

Bazı kaynaklarında 11 boyu adını vererek 13 boy olarak anlatmaktadır (《冊府元龜》卷 977 <外臣部·降附>, 1994:11480a). Buna benzer, bazı Tang Sülâlesi saray kayıtlara 實錄 göre söz konusu 11 boy ile birlikte Kitan (Kıtan) 契丹 ve Tatabi 奚 boyları da sayarak 13 boy olduğu ifade edilmektedir (《資治通鑑》卷 198, 1956:6238). Böyle olmaması gerektiğini Cen Zhong-mian tarafından ortaya koyulmuştur (岑仲勉,《突厥集史》上冊, 1958:244).

⁵⁶ 《冊府元龜》卷 977 <外臣部·降附>, 1994:11480a.

⁵⁷ 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6239.

⁵⁸ 《舊唐書》卷 3 <太宗本紀下·貞觀二十年>, 1975:59.

Ling-zhou vilayetine ulaşan İmparator Tai-zong burada büyük kabul faaliyetini sürdürmüştür.⁵⁹ Tie-le topluluğuna mensup Erkin ve İlterbir unvanlı boy reisleri sırasıyla Ling-zhou vilayetine ulaşmış ve birkaç binden fazla kişi olmuştur. Burada söz konusu boylar İmparator Tai-zong'u kendi kağanı olarak kabul etmiş ve ona Tengri Kağan 天尊可汗 olarak hitap etmeye başlamıştır. Artık kuzey çöl bölgeleri tamamen kontrol altına alınmış 北荒悉平 durumdadır. İmparator Tai-zong bundan memnun olmuş ve başarısını bir şiir ile taşa yazdırmıştır. Ancak bu ayın yirmi ikinci gününde (5 Kasım 646, Pazar) Ling-zhou vilayetinde şiddetli bir deprem yaşanmıştır.⁶⁰

Bu yılın onuncu ayının yirmi sekizinci gününde (10 Aralık 646, Pazar) İmparator Tai-zong soğuğa karşısında bitkin düşerek başkent Chang-an'a ulaşmıştır. On ikinci aya kadar Orhun bölgesinde idare sisteminin oluşması için hazırlık ve planlama sürecine girilmiş olacaktır. On ikinci ayın yirminci gününde (31 Ocak 647, Çarşamba) Uygur boyu İlterbir Tu-mi-du 俟利發吐迷度, Bukut boyu reisi Ge-lan-ba-yan 歌濫拔延, Telenger boyu reisi Erkin Mo 俟斤末, Bayırgu boyu reisi İlterbir Qu-li-shi 俟利發屈利失, Tongra boyu reisi İlterbir Shi-jian 頡斤 俟利發時健吸, İzgil boyu reisi Wu-sui 烏碎 ile Hun 渾, Hu-xue 斛薛, Xi-jie 奚結, Ediz 阿跌, Qi-bi 契苾 ve Bayaz Xi 白霫 boyu reisleri saraya gelmiştir. İki gün sonra yani on ikinci ayın yirmi ikinci gününde (2 Şubat 647, Cuma) İmparator Tai-zong, gelen Tie-le topluluğuna mensup reislerine Fang-lan Dian Sarayında 芳蘭殿 bir ziyafet vermiş ve ilgili kişilerin her beş günde bir biraraya gelmesine karar vermiştir.⁶¹ 647 yılının birinci ayının dokuzuncu gününde (18 Şubat 647, Pazar), Tang Sülâlesi Orhun bölgesinde özel olarak Altı Eyalet ile Yedi Vilayeti Zhou 六府七州 idare sistemi ve yöntemini açıklamıştır. Altı Eyaletin başına birer 都督 (tuā-taw̃k/to-taw̃k)⁶² unvanlı boy reisi ve aynı şekilde Yedi Eyaletin başına da birer 刺史 (ts'yek-şyi/ts'ïäk-ş'i)⁶³ unvanlı boy reisi tayin edilmiştir.⁶⁴

⁵⁹ 《舊唐書》卷3 <太宗本紀下·貞觀二十年>, 1975:59.

⁶⁰ 《舊唐書》卷3 <太宗本紀下·貞觀二十年>, 1975:59; 《唐會要》卷96 <鐵勒傳>, 1978:1725; 樂史, 《宋本太平寰宇記》卷198 <鐵勒傳>, 北京:中華書局 1999:320b; 《新唐書》卷217b <回鶻傳下·薛延陀>, 1975:6139; 《冊府元龜》卷40 <帝王部·文學>, 南京:鳳凰出版社, 2006:429

⁶¹ 《舊唐書》卷199b <北狄·鐵勒傳>, 1975:5348-5349; 《資治通鑑》卷198 <貞觀二十年十二月>, 1956:6242; 《冊府元龜》卷109 <帝王部·宴享第一>, 2006:1193; 《冊府元龜》卷170 <帝王部·來遠>, 2006:1891-1892.

⁶² Eyaletin askerî valisi olarak kullanılan Du-du 都督 unvanı, Orhun yazıtlarının deşifresi ile birlikte V. Thomsen'in Türkçede geçen Tutuk olabileceği görüşünü ortaya koymakla (V. Thomsen, 1993:154, not 38) birçok araştırmacı (W. Barthold, F. W. K. Müller, Paul Pelliot, J. Marquart) tarafından Tutuk'un Çince Du-du'dan geldiği kanaatindeydi. Sir Gerard Clauson da Çince'den geldiğini ve Türkçe Tutuk'un Totok olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir (Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University, 1972:453). Gerhard Doerfer ise bunu Totuk olarak okumuştur (Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, band II, Wiesbaden, 1965:452-457). Ancak Denis Sinor Çince'den gelmediğini ve Tutuk'un Türkçe *Tutmak* kökünden geldiğini savunmaktadır (Denis Sinor, "The Turkic title tutuq rehabilitated", Ulla Ehrensverd ed., *Turcica et orientalia: Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987*, Vol. 15, No. 1948, 1988:145-148).

⁶³ Araştırmacılar Ci-shi unvanının eski Türkçe metinlerde geçen Çigşi olduğunu ortaya ko-

Çin kaynaklarına göre 646 yılında “Tie-le Dokuz Boylu 鐵勒九姓 büyük reisler boy-larıyla gelerek teslim olmuşlar, Tang Sülâlesi bunların bölgesinde Han-hai 瀚海 (Uygur boyu), Yan-ran 燕然 (Teleger boyu), Jin-wei 金微 (Bukut boyu) ve You-ling 幽陵 (Bayırgu boyu) gibi Dokuz Totok Eyaleti 九都督府 tesis etmiştir”.⁶⁵ Çin kaynakların hepsinde Tang Sülâlesinin Orhun bölgesinde altı Totok Eyaleti tesis ettiği yazılmaktadır, ancak bu kayıta dokuz eyalet olarak belirtilmektedir. Cen Zhong-mian’e göre buradaki “Dokuz Totok Eyaleti” ifadesi bir çeşit yuvarlama kullanımdan ibarettir.⁶⁶ Fakat burada önemli bir ipucu verilmektedir: Tie-le Dokuz Boylular için Totok Eyaleti (vilayet değil) tesis edildiğine göre söz konusu altı Totok Eyaletine bağlı olan Uygurlar, Telengerler, Bukutlar, Bayırgular, Tongralar ve İzgiller Tie-le Dokuz Boylu oluşuma mensup olacaktır.

Tang Sülâlesinin Orhun Bölgesindeki İdaresi			
Altı Eyalet Valiliği 六都督府 (Totok Yönetimi)		Yedi Vilayet Valiliği 七州 (Ci-shi 刺史 Yönetimi)	
Boy Adı	Yönetim Adı	Boy Adı	Yönetim Adı
Uygurlar 回紇部	Han-hai Valiliği 瀚海都督府	Hun/Kunlar 渾部	Gao-lan Valiliği 皋蘭州
Telengerler 多濫葛部	Yan-ran Valiliği 燕然都督府	Hu-salar 斛薩部	Gao-que Valiliği 高闕州

ymaktadır. Bakınız H. W. Bailey, “Turks in Khotanese Texts”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (January, 1939), p. 90; H. W. Bailey, “The Staël-Holstein Miscellany”, *Asia Major New Series*, Volume 2, part 1, 1951:24; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 1972:417; Hilda Ecsedy, “Old Turkic Titles of Chinese Origin,” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 18, Fasc. 1/2 (1965), pp. 86-87; Çiğşi unvanının eski Türkçe metinde yer almasına dair örnekleri için bakınız Saadetin Gömeç, *Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar*, *Erdem Dergisi*, Cilt 12, Sayı 36 (Mayıs 2002), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, ss. 929-945.

⁶⁴ 王溥,《唐會要》卷73 <安北都護府>, 1978:1314; 《舊唐書》卷199b <北狄·鐵勒傳>, 1975:5348-5349; 《舊唐書》卷195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷217a <回鶻傳上>, 1975:6112, 6113; 《資治通鑑》卷198 <貞觀二十年>, 1956:6242; 《冊府元龜》卷170 <帝王部·來遠>, 2006:1892. Bu altı eyalet ve yedi vilayet hakkındaki araştırmalar için bakınız 譚其驤, <唐北陲二都護府建置沿革與治所遷移>,《長水集》下冊, 北京:人民出版社, 1987:263-277; 嚴耕望, <唐代安北單于兩都護府考>,《唐代交通圖考》第1卷<京都關內區>, 上海:上海古籍出版社, 2007:323-340; 岑仲勉,《突厥集史》上冊, 北京:中華書局, 1958:270-271, 285-286; 王永興, <論唐代前期朔方節度>,《唐代前期西北軍事研究》, 北京:中國社會科學出版社, 1994:245-320; 白鋼主編《中國政治制度通史》第5卷俞鹿年,《隋唐五代》, 北京:人民出版社, 1996:509-510; 劉統,《唐代羈縻府州研究》, 西安:西北大學出版社, 1998:149-151, 152-156; 李大龍,《都護制度研究》, 哈爾濱:黑龍江教育出版社, 2003:174-218; 王世麗,《安北與單于都護府:唐代北部邊疆民族問題研究》, 昆明:雲南人民出版社, 2006:46-48; 鐘銀梅, <唐代羈縻府州制度述評>,《寧夏大學學報:人文社會科學版》第28卷2006年第1期, 頁43-46; 艾衡, <唐代漠北鐵勒諸部羈縻府州的建置與移徙>,《陝西師範大學學報:哲學社會科學版》2008年第6期, 頁89-95; 樊文禮, <唐代羈縻府州的南北差異>, 杜文玉主編,《唐史論叢》(第12輯), 西安:三秦出版社, 2010年4月, 頁48-65.

⁶⁵ 《舊唐書》卷121 <僕固懷恩傳>, 1975:3477; 《新唐書》卷224a <僕固懷恩傳>, 1975:6365.

⁶⁶ 岑仲勉,《突厥集史》上冊, 1958:253.

Bukutlar 僕骨部	Jin-wei Valiliği 金微都督府	Xi-jie 奚結部	Ji-lu Valiliği 雞鹿州
Bayırgular 拔野古部	You-ling Valiliği 幽陵都督府	Edizler 阿跌部	Ji-tian Valiliği 雞田州
Tongralar 同羅部	Gui-lin Valiliği 龜林都督府	Qi-biler 契苾部	Yu-xi Valiliği 榆溪州
İzgiller 思結部	Lu-shan Valiliği 盧山都督府	Bir Başka İzgiller 思結別部	Dai-lin Valiliği 蹄林州
		Beyaz Xiler 白霫部	Zhi (Dian)-yan Valiliği 真(寘)顏州

Bu yılın dördüncü ayının onuncu gününde (19 Mayıs 647, Cumartesi) Tang Sülâlesinin söz konusu Tie-le topluluğunda tesis edilen bu idare bölgelerini koordine ederek yönetebilmesi ve haraç toplamasının kolaylaştırılması için, Orhun bölgesi dışındaki Eski Chan-yü Tai 故單于臺 (Bugünkü İç Moğolistan Bayannuur hot şehri Urad Sancağın yakınında) adlı yerde Yan-ran Askerî Valiliği 燕然都護府 oluşturulmuş ve başına Li Su-li 李素立 getirilmiştir.⁶⁷ Ancak Tang Sülâlesi bu idare bölgelerini oluştururken Uygur boyu reisi Tu-mi-du 吐迷度 Tang Sülâlesine rağmen kendisini kağan ilan etmiştir. İdare sistemi Gök Türklerle aynı olup sadece altı dış vezir 外宰相六 ile üç iç vezir 內宰相三 olmak üzere toplam dokuz veziri vardır.⁶⁸ Orhun Uygur Devleti'ne ait Tes Yazıtında (G4) ve Taryat (Terhin) Yazıtında (B6) geçen Dokuz Buyruk herhâlde Çin kaynaklarındaki Dokuz Vezir olmalıdır. İslam kaynakları da bezer bilgileri vermektedir. Oğuzlar, hükümdarlarına Tokuz-Oğuz Hakan derler.⁶⁹ Dokuzoğuz Hâkan'ın dokuz veziri vardır.⁷⁰ Dokuzoğuzlar dokuz kabileye ayrılırlar.⁷¹

⁶⁷ 《唐會要》卷 73 <安北都護府>, 1978:1314; 《舊唐書》卷 199b <北狄·鐵勒傳>, 1975:5349; 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6113. Tang Sülâlesine bağımlı yabancı topluluklara Ji-mi İdare Bölgeleri 羈縻州 (Ji 羈, at yular, Mi 縻 ise inek yular demektir) adı verilmiştir. Amacı yabancı boylara kendi bölgesinde Tang Sülâlesinin kudreti ve haşmetini bildirmek ve onların sonsuza dek bağımlı hizmetkar olmasını sağlamaktır (《舊唐書》卷 62 <李大亮傳>, 1975:2389). Çünkü bu yabancıların tamamen yok edilmesi zor olduğu için onları sadece Tang Sülâlesinin heybeti ve lütufu ile bağımlı kalmasını sağlaması yeterli olacaktır (《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5216). Söz konusu bağımlı yabancı toplulukların haraç getirmesi, Çin medeniyetinin (kültürünün) yabancı topluluğa aşılması, sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanması bağımlı toplulukların görevleridir. Ancak bu topluluklar Tang Sülâlesinin idaresine dâhil edilmesine rağmen Nüfus Bakanlığında 戶部 kayıtları tutulmamaktadır (《新唐書》卷 43b <羈縻州>, 1975:1119, 1120). Bu konudaki araştırmalar için bakınız 高明士, 《天下秩序與文化圈的探索: 以東亞古代的政治與教育為中心》, 上海:上海古籍出版社, 2008:29-62.

⁶⁸ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6113; 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6242.

⁶⁹ Gerdizî, Zeyn el-Ahbâr, Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985:79.

⁷⁰ Gerdizî, Zeyn el-Ahbâr, Ramazan Şeşen, 1985:79.

Orhun Uygur Devleti dönemine ait Çin kaynaklarında Uygurlarda iç ve dış vezir ibaresi sıkça geçmektedir.⁷² Bu vezirlerin devlet yönetiminde etkili konumda olduğunu da görmek mümkündür.⁷³ Orhun Uygur Devleti'nin kurucu ailesi Yaglakar'dan⁷⁴ başka Edizler 跌跌/阿跌,⁷⁵ Bukutlar,⁷⁶ Dokuz Boylu'nun zümreleri olan Jue-luo-wu 掘罗勿⁷⁷ ve Xi-ye-wu 奚耶勿⁷⁸ (Xi-xie-wu 奚邪勿⁷⁹, Ai-ye-wu 愛耶勿⁸⁰, Yuan-ye-wu 爰耶勿⁸¹ ve Shou-ye-wu 受耶勿⁸²) boylar ve uruglar da Dokuz Vezir görevlerini üstlenmişti. Örneğin Edizler Dış Vezir⁸³ ve Dokuz Boylu zümresine mensup Ai-ye-wu 愛耶勿 uruğu İç Vezir⁸⁴ görevini üstlenmiştir. İç Vezir Dış Vezir'den daha etkili olmalıdır, Uygur Devleti yıkıldıktan sonra Ai-ye-wu uruğu hakkında verilen bilgilere göre, söz konusu uruğun daha önce otağı 龍庭 bulunduğu

⁷¹ Köprülü Kütüphanesi nr. 1623'deki Mecmuanın yaprak 209-210 arasındaki Türklerle ilgili kısmın tercümesi, Ramazan Şeşen, 1985:90.

⁷² 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196, 5204; 《冊府元龜》卷 965 <外臣部·封册第三>, 1994:11350b.

⁷³ 《舊唐書》卷 13 <德宗本紀下·貞元六年>, 1975:370; 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5201, 5205, 5206, 5208, 5209, 5213, 5214, 5215; 《舊唐書》卷 196b <吐蕃傳下>, 1975:5257; 《唐會要》卷 98 <迴紇傳>, 1978:1749; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6120, 6121, 6122, 6125; 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6130; 6131; 《資治通鑑》卷 223 <永泰元年>, 1956:7182; 《資治通鑑》卷 227 <建中三年>, 1956:7330; 《資治通鑑》卷 233 <貞元三年>, 1956:7501; 《資治通鑑》卷 246 <開成四年>, 1956:7942, 7947.

⁷⁴ 《資治通鑑》卷 223 <永泰元年>, 1956:7182.

⁷⁵ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5213; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6123; 《資治通鑑》卷 233 <貞元四年>, 1956:7515. Çin kaynaklarında Edizler dış vezir olarak gösterilmektedir (《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5214). Çin kaynaklarında, “Edizler 跌跌 Uygurlarla aynı Tie-le 鐵勒 topluluğuna mensup olmasına rağmen birbiriyle farklı boylardır 異種” açıklaması bulunmaktadır (《資治通鑑》卷 233, 1956:7515).

⁷⁶ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5214.

⁷⁷ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5213; 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6130; 《新唐書》卷 218 <沙陀傳>, 1975:6156. Jue-luo-wu 掘罗勿, Orhun Uygur Devletinin kurucu unsuru Dokuz Boyluların bir zümresidir (《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5198; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6114). Jue-luo-wu boyu, Ju-luo-bo 俱羅勃, Gu(Hu)-luo-wu 嚙羅勿 ve Duo-luo-wu 咄羅勿 gibi Çince yazılışı mevcut ve bazen boy adı bazen kişi adı olarak geçmektedir. 647 yılında Tang Sülâlesi Uygur boyu bulunduğu yere Han-hai Eyaleti 瀚海都督府 tesis etmiştir (《新唐書》卷 43 <地理志七下·安北都護府>, 1975:1122). 648 yılında Jue-luo-wu boyu 掘羅勿部 Uygur boyundan ayrıştırılıp Uygurların kuzeydoğusunda ayrı bir vilayet oluşturulmuş ve adına da Du-long Zhou vilayeti 燭龍州 denmiştir (《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 43 <地理志七下·靈州都督府>, 1975:1121). Buradan anlaşıldığı gibi lo-wu boyu aslında Uygur boyunun bir parçası olup Uygur boyunun bir uruğudur.

⁷⁸ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5198.

⁷⁹ 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6114.

⁸⁰ 《資治通鑑》卷 246 <開成二年>, 1956:7964.

⁸¹ 《冊府元龜》卷 956 <外臣部·種族>, 1994:11254a.

⁸² 《舊唐書》卷 18a <武宗本紀·會昌二年>, 1975:591.

⁸³ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5214.

⁸⁴ 李德裕, <授回鶻內宰相愛耶勿歸義軍副使兼賜姓名制>, 《全唐文》卷 697, 1983:7161a.

yerde kalmış ve daima soylu vezir 貴相 olarak görevini icra etmiştir.⁸⁵ Bazı kaynaklarda Orhun Uyğur Devleti'nin vezirleri Büyük Vezir 大相⁸⁶ve Küçük Vezir 次相⁸⁷ (Ci Xiang, bir sonraki, ikincil anlamında) olarak ayrılmaktadır. Çin kaynaklarında Büyük Vezir Xié-gàn-jiā-sī 頡干迦斯 ya da Xié-gàn-jiā-sī 頡干迦斯 şeklinde yazılmaktadır ve bu da eski Türk yazıtları ve vesikalarında geçen El Ügesi/İl Ügesi (el ügäsi), yani vezirlerin umumî başkanıdır.⁸⁸ 814 yılında dikilen Karabalğasun Yazıtı'nın Çince yüzünde, yazıtı diken kişinin İç Vezir 內宰相 Xié-yü-jiā-sī 頡紆伽思 (İl Ügesi) olarak yazılmaktadır.⁸⁹ Burada Büyük Vezirin aynı zamanda İç Vezir olarak da ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Orhun Uyğur Devleti yıkıldıktan sonra bu devlete mensup olan bazı zümreler Turfan (Gao-chang) ve Gan-zhou'da Uyğur devleti adına ayrı bir hâkimiyet (9-11. yüzyıl) oluşturmuştur.⁹⁰ Bu devletlerde Uyğur Dokuz Boyu (urug) 回鶻九部族 Dokuz Vezir ile yönetilmektedir.⁹¹ 822 yılının onuncu ayında (18 Kasım-16 Aralık 822) Tengride Ulug Bolmuş Küçlüg Bilge Kağan 登囉羽錄沒蜜施句主毗伽可汗 (821-824) Tang Sülâlesi Prensesi Tai-he ile evlenmiştir. Tahtırevanda oturan prenses, Dokuz Boylu Dokuz Veziri tarafından kaldırılarak güneşin dönüşüne göre otağı sağdan dokuz defa döndürmüştür.⁹²

660 yılı olayları

660 yılında Tie-le topluluğu İzgiller 思結/悉結, Bayırgular, Bukutlar ve Tongralar Tang Sülâlesine karşı bir isyana kalkışmıştır. Ancak söz konusu isyan bu yılın sekizinci ayının on dördüncü gününde (23 Eylül 660, Çarşamba) Tang Sülâlesi Generali Zheng Ren-tai 鄭仁泰 tarafından komuta edilen birlik tarafından bastırılmış, isyan-

⁸⁵ 李德裕, <授回鶻內宰相愛耶勿歸義軍副使兼賜姓名制>, 《全唐文》卷 697, 1983:7161a.

⁸⁶ 《舊唐書》卷 196b <吐蕃傳下>, 1975:5257; 《舊唐書》卷 13 <德宗本紀下·貞元六年>, 1975:370; 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5209; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6122, 6125; 《資治通鑑》卷 233 <貞觀二十年>, 1956:7501.

⁸⁷ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5209; 《資治通鑑》卷 233 <貞觀二十年>, 1956:7501.

⁸⁸ James R. Hamilton, 1955:159; Volker Rybatzki, "Die Personennamen und Titel der mittel-mongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung" (Doctoral dissertation, November 2006), University of Helsinki, Faculty of Arts, Institute for Asian and African Studies, 2006:22, 59, 66, 67, 68, 83, 98, 137, 140, 172, 187, 207, 229, 247, 248, 268, 296, 321, 341, 342, 382, 400, 411, 423, 424, 428, 471, 479, 482, 484, 509, 539, 662, 679, 681.

⁸⁹ Yazıtın Çince metni için bakınız Orkun, 1987:240. Yazıt üzerindeki araştırmalar için bakınız 林梅村, <九姓回鶻可汗碑研究>, 林梅村, 《古道西風:考古新發現與中西文化交流》北京: 三聯書店, 2000:285-322

⁹⁰ Bu devletler hakkında bakınız Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uyğur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989:26-32.

⁹¹ 李燾, 《續資治通鑑長編》卷 92, 第 07 冊, 北京:中華書局, 1985:2119; 徐松, 《宋會要輯稿》第 197 冊<蕃夷四·回鶻>, 北京:中華書局, 1957:7716b; 李燾, 《續資治通鑑長編》卷 128, 第 10 冊, 1985:3028; 《宋會要輯稿》第 197 冊<蕃夷四·回鶻>, 1957:7717a; 《宋會要輯稿》第 197 冊<蕃夷四·龜茲>, 1957:7720a; 脫脫, 《宋史》卷 490 <外國傳六·回鶻傳>, 北京:中華書局, 1977:14123; 《宋史》卷 490 <外國傳六·龜茲傳>, 1977:14117.

⁹² 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5213; 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6130.

çılarının reisleri ise öldürülmüştür.⁹³ 661 yılının onuncu ayında (29 Ekim-26 Kasım 661) Han-hai Eyaleti Valisi ve Uygur boy reisi Po-run 婆閼 (648-661) ölmüştür. Yerine yeğeni Bi-su-du 比粟毒 (*bhi-siok(su)-dhok*) geçmiş ve kendi boyu ile Tongra ve Bukut boylarıyla Tang Sülâlesi sınır bölgelerine saldırmıştır.⁹⁴ Diğer bir kaynağa göre 661 yılının onuncu ayında Orhun bölgesi Tie-le boyları Tang Sülâlesinin gönderdiği Ci-shi 敕使 unvanlı görevliyi öldürerek tekrar isyan etmiştir.⁹⁵ Onuncu ayın on birinci gününde (8 Kasım 661, Pazartesi) Tang Sülâlesi İmparatoru Gao-zong (649-683) Doğu Başkentine gelerek Büyük General Zheng Ren-tai 鄭仁泰 (601-663) ve yardımcısı General Xue Ren-gui 薛仁貴 (614-683) başta olmak üzere beş generalden oluşan ordu birliğini Tie-le topluluğu üzerine yollamıştır.⁹⁶ Neticede Bukut boyu mağlup edilmiş, Uygur reisi Bi-su-du kaçarak Tie-le topluluğun merkezinde 鐵勒本部 Tian-shan Nahiyelerini 天山縣 tesis etmiştir.⁹⁷ Uygur boy reisi Bi-su-du 比粟毒 kaçtıktan sonra yerine Po-run'un oğlu Bi-li 比栗 (*bhi-lit*) geçmiştir.⁹⁸

661 yılının üçüncü ayının birinci gününde (25 Mart 662, Cuma) General Zheng Ren-tai'nin komuta ettiği Tang Sülâlesi ordusu Tian-shan bölgesinde Tie-le boylarıyla savaştı. Tie-le topluluğunda Dokuz Boylular Tang Sülâlesi ordusunun geleceği duyulunca yüz binden fazla bir birlik ile karşı koyulmaya çalışılmıştır. Dokuz Boylular seçilen on küsur savaşçı ile meydan okumaya çıkmıştır. Ancak General Xue Ren-gui üç okla üç savaşçıyı atlarından indirince diğer savaşçılar da atlarından inerek teslim olmuştur. General Xue Ren-gui bunların hepsini canlı olarak toprağa gömmüştür. Ardından Tang Sülâlesi ordusu Dokuz Boylulara hücum etmeye başlamış ve Yabgu unvanlı üç kardeşi ele geçirerek geri dönmüştür.⁹⁹ Böylece mağlubiye uğramış Dokuz Boyluların sınır bölgede oluşturduğu tehdit ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁰ Çin kaynaklarına göre başkomutan Zheng Ren-tai Tian-shan bölgesini korumaya çalışan Tie-le topluluğuna bağlı İzgil 思結 ve Telegenlere 多濫葛 saldırmıştır. Tang Sülâlesi ordusunun bölgeye geldiğini öğrenen bu boylar zaten teslim olacakla-

⁹³ 《新唐書》卷3 <高宗皇帝本紀·顯慶五年>, 1975:60; 《資治通鑑》卷200 <顯慶五年>, 1956:6321; 《冊府元龜》卷986 <外臣部·征討五>, 1994:11578a.

⁹⁴ 《資治通鑑》卷200 <龍朔元年>, 1956:6326.

⁹⁵ 《冊府元龜》卷986 <外臣部·征討五>, 1994:11578b.

⁹⁶ 《新唐書》卷3 <高宗皇帝本紀·龍朔元年>, 1975:61; 《資治通鑑》卷200 <龍朔元年>, 1956:6326; 《冊府元龜》卷986 <外臣部·征討五>, 1994:11578ab.

⁹⁷ 《舊唐書》卷195 <迴紇傳>, 1975:5197-5198.

⁹⁸ 《新唐書》卷217a <回鶻傳上>, 1975:6114.

⁹⁹ 《新唐書》卷3 <高宗皇帝本紀·龍朔二年>, 1975:62; 《資治通鑑》卷200 <龍朔二年>, 1956:6327. *Tang Hui-yao* da aynı bilgileri vermektedir, ancak olayların geçtiği tarihi Gan-feng saltanat devrinin birinci yılın (666) üçüncü ayı (10 Nisan-9 Mayıs 666) olarak yazılmıştır (《唐會要》卷96 <鐵勒傳>, 1978:1726). General Zeng Ren-tai'nin mezar yazıtına göre onun ölümü Long-su Saltanat devrinin üçüncü yılının (663) on birinci ayının on dokuzuncu gününde (23 Aralık 663) gerçekleşmiştir (<大唐故右武衛大將軍使持節都督涼甘肅伊瓜沙等六州諸軍事涼州刺史上柱國同安郡開國公鄭府君墓誌銘并序>, 周紹良主編, 《唐代墓誌彙編》, 上海:上海古籍出版社, 1992:406; 張沛《昭陵碑石》, 西安:三秦出版社, 1993:155-156). Bu nedenle Tang Hui-yao adlı eserdeki tarih yanlış yazılmış olacaktır.

¹⁰⁰ 《舊唐書》卷4 <高宗本紀·龍朔三年>, 1975:84; 《唐會要》卷96 <鐵勒傳>, 1978:1726; 《資治通鑑》卷200 <龍朔二年>, 1956:6328.

rını bildirmiştir. Ancak General Zheng Ren-tai bunu kabul etmeyerek hücum emrini vermiş ve ele geçirdiği boya bağlı aileleri ödül olarak kendi askerlerine hediye etmiştir. İzgil ve Telegenler erleri ise kaçıp gitmişler, General Yang Zhi 楊志 bir birlikle bunların peşinden gitmiş, ancak mağlup edilmiştir. General Zheng Ren-tai'nin aldığı bir istihbaratı değerlendirip Tie-le topluluğuna ait levazımı ele geçirmek için on dört bin atlı askerle kuzeye doğru büyük çölden geçerek Selenge 仙萼河 (Uygur otağın 600 li yani 318 km kuzeyinde) nehrine ulaşmışlar, fakat ne levazım ne de bir kimseyi bulamamışlardır. Erzakları bitmiş Tang Sülâlesi ordusu geri dönmeye karar vermiş ve dönüş yolunda büyük kar fırtınası ile karşı karşıya kalmış, hem açlık hem de donma tehlikesi geçiren askerler silahlarını bırakmış, önce atları sonra birbirini yemeye çalışmışlardır. Tang Sülâlesi ordusu sınıra geldiğinde ancak 800 kişi kalmıştır.¹⁰¹ Böylece Tie-le topluluğuna karşı yapılan savaş 663 yılının birinci ayında (13 Şubat-14 Mart 663) tamamen sona ermiştir.¹⁰² Çin kaynaklarına göre bu savaştan sonra Dokuz Boylular artık zayıflamıştır ve Çin sınır bölgesine tehdit oluşturamaz hâle gelmiştir.¹⁰³

General Xue Ren-gui de Tie-le boylarının kız ve kadınlarını askerlerine cariyeye etme ve onların mallarını kendi zimmetine geçirme suçu ile General Zheng Ren-tai ile birlikte sarayda suçlanarak cezalandırmıştır.¹⁰⁴ General Zheng Ren-tai'nin Tie-le topluluğuna düzenlediği sefer de başarısız olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁵ Tang Sülâlesi, Tie-le topluluğunun Dokuz Boyluları 鐵勒九姓 yatıştırmak ve gönlünü almak için Tang Sülâlesi hizmetinde olan Tie-le topluluğu kökenli General Qi-bi He-li'yi 契苾何力 görevlendirmiştir. General Qi-bi He-li sadece beş yüz atlı ile Dokuz Boylulara ait sınırı geçmiş ve bu durum Dokuz Boyluları çok ürküştür. General Qi-bi He-li onlara öğütler vererek, "Tang Sülâlesi sizin kandırıldığınızı ve bundan dolayı isyana kalkıştığınızı biliyor, beni göndermelerinin amacı sizin suçlarınızı affetmek ve yeni bir başlangıç yapmaktır; bütün suçlar reislerindir, onları iade ederseniz yeterli olacaktır" demişti. Dokuz Boylular bunu duyunca çok sevinmiş ve Yabgu, Şad ve Tiginler dâhil iki yüzden fazla kişiyi Qi-bi He-li'ye teslim etmiştir, Qi-bi He-li onları suçlu ilan ettikten sonra hepsini öldürmüştür.¹⁰⁶

Yukarıdaki olaylardan Tie-le topluluğuna mensup olan Dokuz Boyluların Uygurlar, İzgiller, Bayırgular, Bukutlar ve Tongralar ve Telegenleri gibi boyları kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu boylar bazen Dokuz Boylular bazen Tie-le topluluğunun Dokuz Boyluları 鐵勒九姓 biçiminde geçmektedir. 646 yılındaki olaylarda ise Dokuz Boylu Tie-le topluluğu 九姓鐵勒¹⁰⁷ ya da Dokuz Boylu Chi-le (Tie-le) 九姓敕勒 toplulu-

¹⁰¹ 《新唐書》卷 111 <薛仁貴傳>, 1975:4141; 《資治通鑑》卷 200 <龍朔二年>, 1956:6328; 《冊府元龜》卷 986 <外臣部•征討五>, 1994:11578b.

¹⁰² 《舊唐書》卷 4 <高宗本紀•龍朔三年>, 1975:84; 《冊府元龜》卷 986 <外臣部•征討五>, 1994:11578b.

¹⁰³ 《舊唐書》卷 83 <薛仁貴傳>, 1975:2781; 《新唐書》卷 111 <薛仁貴傳>, 1975:4141; 《冊府元龜》卷 358 <將帥部十九•立功第十一>, 2006:4036.

¹⁰⁴ 《新唐書》卷 111 <薛仁貴傳>, 1975:4141; 《資治通鑑》卷 200 <龍朔二年>, 1956:6328.

¹⁰⁵ 《冊府元龜》卷 135 <帝王部•愍征役>, 2006:1493.

¹⁰⁶ 《舊唐書》卷 109 <契苾何力傳>, 1975:3293; 《新唐書》卷 110 <諸夷蕃將•契苾何力>, 1975:4119-4120; 《資治通鑑》卷 200 <龍朔二年>, 1956:6328; 《冊府元龜》卷 656 <奉使部•立功>, 2006:7569.

¹⁰⁷ 《冊府元龜》卷 973 <外臣部•助國討伐>, 1994:11432ab.

ğu¹⁰⁸ şeklinde yazılmaktadır. Bazı Çin kaynaklarında General Xue Ren-gui'yi Tian-shan bölgesinde karşılayanlar Dokuz Boylu [Gök] Türkler 九姓突厥 olarak geçmektedir.¹⁰⁹ Yine 646 yılındaki olaylarda Dokuz Boylu Tie-le topluluğu ordusu [Gök] Türk askeri 突厥兵 olarak gösterilmektedir.¹¹⁰

Bu olaylarında Uygurlar, İzgiller, Bayırgular, Bukutlar ve Tongralar ve Telegenlere boyları Dokuz Boylu topluluğa mensup olduğun görünmektedir.

715 yılı Olayları

682 yılında İltiş Kağan'ın (682-691) Tang Sülâlesine karşı ayaklanmasının sonucunda 50 yılın ardından Gök Türk Devleti tekrar kurulmuştur. Çin Seddi ile Orhun bölgesi arasında yer alan ve başkenti Karakum olan bu devlet ilan edildiğinde kuzeyinde Baz Kağan'ın başında olduğu Tokuz Oğuz hâkimiyetindeki bölge bulunmaktadır. Gök Türklerin Uygur boyundan olan Baz Kağan ile yaşanan savaşlar 686 yılına kadar devam etmiş ve neticede Ötüken'de umumî hâkimiyetin tesisi ile son bulmuştur.¹¹¹ Kül Tigin (D14)¹¹² ve Tonyukuk Yazıtında (9. satır)¹¹³ bu savaşlardan bahsedilmektedir. Tonyukuk Yazıtında Dokuz Oğuzlara mensup olan Tongra ve Kuni (Kun, Hun) boylarının adları geçmektedir.¹¹⁴ Çin kaynaklarına göre kağanlığını henüz ilan etmeden hemen önce A-shi-na Kutluk isyan eden adamlarını Yin-shan'e (Çoğay dağları) topladığında ilk olarak Dokuz Boyluların topraklarını yağmalamıştır.¹¹⁵ İkinci Gök Türk Devleti kurulduktan sonra özellikle 714-716 yılları arasında Dokuz Oğuzların isyanı Gök Türk hükümlerine zayıf vermiştir.

Kül Tigin Yazıtına (K1-2) göre, Kül Tigin (684-731) 30 yaşındayken yani 714 yılında Karluklar ve Azlar ile savaşmıştır.¹¹⁶ Bilge Kağan'ın (683-734) ise 31 yaşında Karluk ve Basmıl (?) boylarıyla savaştığı (D29) bilinmektedir.¹¹⁷ Çin kaynaklarına göre Kai-yuan saltanat devrinin ikinci yılının dokuzuncu ayının yirmi sekizinci gününde (9 Kasım 714, Cuma) Karluklar 葛邏祿 Mo-chuo Kağan'ın (Kapgan Kağan, 691-716) baskısından kaçarak Çin'e sığınmıştır.¹¹⁸ Karlukların Çin'e kaçması ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. Kai-yuan saltanat devrinin üçüncü yılının birinci ayının yirmi beşinci gününde (5 Mart 715, Salı) Karluk reisi Boyla Tarkan 裴羅達干 Çin'e

¹⁰⁸ 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十年>, 1956:6237.

¹⁰⁹ 《舊唐書》卷 83 <薛仁貴傳>, 1975:2781; 《冊府元龜》卷 384 <將帥部·褒異第十>, 2006:4345; 《冊府元龜》卷 846 <總錄部·善射>, 2006:9840; 李昉, 《太平御覽》卷 276 <兵部七·良將下>, 北京: 中華書局, 1960:1288a; 李昉, 《太平御覽》卷 745 <工藝部二·射中>, 1960:3308b.

¹¹⁰ 《舊唐書》卷 67 <李勣傳>, 1975:2487; 《新唐書》卷 93 <李勣傳>, 1975:3819.

¹¹¹ Erkin Ekrem, "Baz Kağan Meselesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (Mart 2008), ss.47-64.

¹¹² Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987:35; Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:13.

¹¹³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987:102; Talât Tekin, *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg, 1994:5.

¹¹⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987:102.

¹¹⁵ 《舊唐書》卷 194a <突厥傳上·骨咄祿>, 1975:5167; 《新唐書》卷 215a <突厥傳上>, 1975:6044

¹¹⁶ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:21, 23.

¹¹⁷ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:47, 48.

¹¹⁸ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6705.

teslim olmuştur.¹¹⁹ İki ay sonra (16 Mayıs 715, Perşembe) [Gök] Türklerin Üç Boylu Karluklar 突厥部三姓葛邏祿 Çin'e teslim olmuştur.¹²⁰ Bu gelişme Gök Türk ile Karluklar arasındaki savaşlarla ilintili olmalıdır. Kül Tigin Yazıtına (K3-9) göre, kendisi 31 yaşında yani 715 yılında Az ve İzgil boylarıyla savaşmıştır. Devamında Dokuz Oğuzlarla bir yılda beş kez savaşmıştır.¹²¹ Bilge Kağan Yazıtına göre (D29-32) Dokuz Oğuzlarla dört kez savaşmıştır.¹²² Bu belgelerde sadece İzgiller, Edizler ile Togralar adı tespit edilmektedir.¹²³ Ancak Dokuz Oğuzlar adı bazen doğrudan Oğuzlar olarak zikredilmektedir. Çin kaynaklarına göre, Kai-yuan saltanat devrinin üçüncü yılının ikinci ayında (10 Mart-8 Nisan 715) Xie-die boyu (Adizler, Edizler) Totok'u Si-tai adamlarıyla 跌跌都督思泰 [Gök] Türklerden kaçarak Çin'e teslim olmuştur.¹²⁴ Xie-die için Çin kaynaklarında A-die 阿跌, He-die 訶跌 ve He-die 訶咥 gibi ses tercümeleri de bulunmaktadır.¹²⁵ Kai-yuan saltanat devrinin üçüncü yılının onuncu ayında (2-31 Ekim 715) Dokuz Boylu Si-jie 九姓思結 boyu (İzgiller) Totok'u Mo-san 磨散 ve adamlarıyla Çin'e teslim olmuştur, onuncu ayın on birinci gününde (11 Kasım 715, Pazartesi) (general olarak) görevlendirip geri gönderilmiştir.¹²⁶ Si-jie boyu, 630-641 yılları arasındaki kayıtlarda [Gök] Türk Si-jie 突厥思結 boyu olarak zikredilmektedir.¹²⁷ 715 yılının son bahar ayında Mo-chuo (Kapgan Kağan) Dokuz Boylu lideri A-bu-si 阿布思 [ve] diğerleriyle Gobi çölünün kuzeyinde savaşmışlardır. Dokuz Boylular büyük mağlubiyete uğramış, insan ve mallar zayıyatı büyük olmuş, A-bu-si adamlarıyla Tang Sülâlesine teslim olmuştur.¹²⁸ Aynı bilgiler diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Mo-chuo [Kağan] Dokuz Boylulara saldırı düzenlemiş ve Gobi çölünün kuzeyinde 磧北 (Orhon bölgesi) Dokuz Boyluları mağlup etmiştir. Böylece Si-jie 思結 gibi boylar Çin'e gelerek teslim olmuşlar, hepsi çeşitli mevkilerde görevlendirilmiştir.¹²⁹ Gerçi Çin kaynaklarında A-bu-si 阿布思 adı çoğu zaman bir

¹¹⁹ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6709.

¹²⁰ 《新唐書》卷 5 <本紀 5•玄宗皇帝開元四年>, 1975:124; 《新唐書》卷 215b <突厥傳下>, 1975:6065; 《冊府元龜》卷 977, 1994:11481. Bazı araştırmacılara göre bu beş savaşta sırasıyla Uygurlar, Adizler (Edizler), Uygurlar, Togralar ve Uygurlar ile yapılmıştır. bakınız 馬長壽, 《突厥人和突厥汗國》, 上海:上海人民出版社 1957:75.

¹²¹ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:21, 23.

¹²² Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:47, 49.

¹²³ Orhon yazıtında Dokuz Oğuzlara düzenlenen ilk savaş Togu balık'ta gerçekleşmişti. Bazı araştırmacılara göre bu şehir Tang Sülâlesinin Orhon bölgesindeki eski idare merkezi olan Yan-ran Valiliği 燕然都護府 (647-633) ile Han-hai Valiliği 瀚海都護府 (663-669) olduğunu ortaya koymaktadır. Bakınız 馬長壽, 《突厥人和突厥汗國》, 上海:上海人民出版社 1957:74, . Eğer bu doğru ise söz konusu merkez yönetimi Uygurlar icra ettiği için Gök Türklerin Dokuz Oğuzlara düzenlenen ilk saldırı Uygurlara yönelik olacaktır.

¹²⁴ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6709.

¹²⁵ 《資治通鑑》卷 192, 1956:6044; 《新唐書》卷 217 <回鶻傳下>, 1975:6142.

¹²⁶ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6712; 王欽若等編纂, 《冊府元龜》卷 974 <外臣部•褒異一>, 1994:11444b.

¹²⁷ 《舊唐書》卷 3 <太宗本紀•貞觀十五年>, 1975:53; 《資治通鑑》卷 193, 1956:6073; 《資治通鑑》卷 196, 1956:6172.

¹²⁸ 《舊唐書》卷 194a <默啜傳>, 1975:5173.

¹²⁹ 《新唐書》卷 215a <突厥傳上>, 1975:6048-6049. Kaynakta bu bilginin devamında İmparator Xuan-zong'un (712-756) gelen Si-jie'ler ve diğerlerini görevlendirdiğinden bahsedilmektedir.

boy adı olarak geçiyorsa da, burada A-bu-si adının söz konusu Si-jie 思結 boyunun reisi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çin kaynaklarına göre, görevlendiren boy liderleri Dokuz Boylu Si-jie Totok'u Mo-san, Hu-xue 斛薛 boyu büyük reisi Yi-li Shu-gong 移利殊功, Qi boyu (Qi-bi 契苾) boyu Totok'u Xie-mo-shi 邪沒施, Fu-li-yü 斛利羽 boyu Totok'u Mo-he Tu-mo 莫賀突默, Yan-tuo boyun 延陀 (Xue Yan-tuo 薛延陀, *Türk Sir Budun) Totok'u Xue Hun-da 薛渾達, Nu-lai 奴賴 boyu büyük reisi Nu-lai Xiao 奴賴孝, Xie-die 跌跌 boyu reisi Pei-ai 裴艾 gibilerden oluşmaktadır.¹³⁰ Bunların Hu-xue, Qi (Qi-bi), Yan-tuo (Xue Yan-tuo) ve Xie-die gibi boylar Tie-le federasyonuna bağlıdır, Fu-li-yü ile Nu-lai boylarının mensubiyeti kaynaklarda izah edilmemiştir.

Nu-lai 奴賴 boyuna diğer kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Ancak Nu-la 奴刺 adıyla Gök Türk bünyesine mensup bir boy bulunmaktadır. Araştırmacılar Nu-lai ile Nu-la adının aynı boyu gösterdiği kanaatindedir.¹³¹ Nu-la boyu reisi Nu-la Chuo (Çor) Fu-si (qi)-you 奴刺啜匐俟友 on binden fazla adamıyla 647 yılının onuncu ayının yirmi yedinci gününde (29 Kasım 647, Perşembe) Tang Sülâlesine sığınmıştır.¹³² Bazı araştırmacılara göre bu reisin adı Nu-la Chuo Fu-si-zhi 奴刺啜匐俟支 olarak okunmalıdır.¹³³ Çin kaynaklarına göre Nu-la boyu "bugün Deng-zhou ile adlandıran" 今曰登州 yerde ikamet etmiştir.¹³⁴ Ancak kaynaklarda Deng-zhou değil Bai-deng Zhou 白登州 adlı yer bulunmaktadır. Büyük ihtimalle Çince karakter Yue 曰 (adlandırma) ile Bai 白 (beyaz) birbiriyle karışmış olabilir. Eğer Bai-deng Zhou adı doğru olarak esas alınırsa Nu-la boyu, 649 yılında Tang Sülâlesi tarafından Yun-zhong Totok Valiliği'ne 雲中都督府 bağlı Bai-deng Zhou'ya yerleştirilen Gök Türk uruglarından biri olacaktır.¹³⁵

Fu-li-yü 斛利羽 boy adı klasik Çin kaynaklarında geçmemekte ve sadece Wang Pu'nun 王溥 (922-982) 961 yılında yazıp tamamladığı *Tang Hui-yao* adlı kitapta boy hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Yetiştirdiği atları ile meşhur olan Fu-li-yü boyu,

Aynı zamanda Gök Türklerin saldırı ihtimaline karşı General Xue Ne 薛訥 (649-720) de Shuo-fang Bölgesi Büyük Ordu Komutanı 朔方道行軍大總管 görevine getirmiştir. General Xue Ne'nin bu göreve getirildiği tarih ise Kai-yuan saltanat devrinin üçüncü yılının onuncu ayının on dördüncü gününde (14 Kasım 715, Perşembe) gerçekleşmiştir. Bakınız 薛頊, <薛訥朔方道大總管制>, 宋敏求, 《唐大詔令集》卷 59, 北京: 商務印書館 1959:316.

¹³⁰ 《册府元龜》卷 974 <外臣部•褒異一>, 1994:11444b. Bu belgede tarih yanlış yazılmıştır, Kai-yuan saltanat devrinin üçüncü yılı (715) yerine Jing-long saltanat devrinin üçüncü yılı (709) olarak yazılmıştır. Bakınız Édouard Chavannes, "Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux", *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 5, No. 1 (1904), p. 32; 岑仲勉, 《突厥集史》上冊, 1958:392.

¹³¹ Édouard Chavannes, "Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux", *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 5, No. 1 (1904), p. 32; 岑仲勉, 《突厥集史》上冊, 1958:492; 岑仲勉, 《隋唐史》, 北京: 中華書局, 1982:427.

¹³² 《資治通鑑》卷 198 <貞觀二十一年>, 1956:6249.

¹³³ 岑仲勉, <奴刺啜匐俟友>, 《通鑑隋唐紀比事質疑》, 1964:78.

¹³⁴ 王溥, 《唐會要》卷 72 <諸蕃馬印>, 京都: 中文出版社, 1978:1307.

¹³⁵ 《舊唐書》卷 38 <夏州都督府>, 1975:1414; 《新唐書》卷 43b <單于都護府>, 1975:1120. 岑仲勉, <突厥諸部十一州名>, 《通鑑隋唐紀比事質疑》, 1964:85-86..

Tang Sülâlesi tarafından tesis edilen Dai-lin Zhou vilayetinde 隴林州 ikamet etmiştir.¹³⁶ 751 yılında Li Quan 李筌 tarafından hazırlayan bir askerî tarih eserinde Fu-li-yü boyunun Tang Sülâlesi tarafından tesis edilmiş Ji-tian Zhou vilayetinde 稽田州 ikamet ettiği yazılmaktadır.¹³⁷ Bu kayıtlara göre Fu-li-yü boyu hem Dai-lin Zhou vilayetinde hem de Ji-tian Zhou vilayetinde ikamet etmiştir. Ancak Tang Sülâlesine bağlı Tie-le boyları için tesis edilen vilayetlerin arasında Ji-tian Zhou vilayeti 稽田州 yoktur, bir başka Çince karakter ile yazılan Ji-tian Zhou vilayeti 雞田州 bulunmaktadır ve A-die 阿跌 (Adiz, Ediz) boyu ikamet etmektedir.¹³⁸ Bir başka kayda göre bu vilayette [Gök] Türk Dokuz Boylu kavmi 突厥九姓部落 ikamet etmektedir.¹³⁹ Bu nedenle iki Ji-tian Zhou vilayeti aynı bölgeyi gösterdiği halde Fu-li-yü boyu A-die (Adiz, Ediz) boyuna mensup olacaktır. Bunu destekleyen kayıtlar bulunmamaktadır. Eğer Fu-li-yü boyu Dai-lin Zhou vilayetinde ikamet ettiyse, bu durum onun Si-jie boyu ile bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Si-jie boyunun birden fazla urugdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarına göre söz konusu Dai-lin Zhou vilayeti, Si-jie boyuna mensup bir başka boyun 思結別部¹⁴⁰ ya da A-bu-si 阿布思¹⁴¹ boyunun ikamet ettiği yerdir. Bu bağlamda Fu-li-yü boyunun, Si-jie boyuna mensup bir alt boyu (urug) olabileme ihtimali vardır. Yani Fu-li-yü 匭利羽 boyu, A-die (Edizler) ya da Si-jie (İzgiller) boylarıyla ilişkisi olan bir topluluk olabilir.

Bunun yanında Gök Türk kökenli She-li Shi-tie'nin 舍利石鐵(732-790) mezar yazıtına göre babası Ge-luo-zhan 葛邏旃 Dokuz Boyluların dağılmasının ardından Tang Sülâlesine sığınmıştır ve Tang Sülâlesi tarafından da görevlendirmiştir.¹⁴² Zheng Qiao'nun (1104-1162) eserine göre, She-li uruğu 舍利氏 kuzey topluluklarının 北番 She-li boyunun lider sülâlesinden olduğu için soyadını da She-li olarak almıştır. Long-shuo saltanat devrinin (661-663) ortalarında Tang Sülâlesinde Sol Wei-wei Büyük Generali She-li A-bo 舍利阿博 bulunmaktadır. Onun dördüncü kuşak torunu Ge-zhan 葛旃 de denetleme ve kanun uygulamadan sorumlu olduğu bir göreve 御史大夫 getirilmiştir. Tang Sülâlesi ona Li soyadını 李氏 ve Feng-guo 奉國 adını bağışlamıştır.¹⁴³ Adı geçen Ge-zhan 葛旃 aynı zamanda Ediz boyundan olan Li Guang-jin'in 李光進 (750-815) eniştesidir.¹⁴⁴ Yine Çin kaynaklarına göre Zhen-guan

¹³⁶ 王溥,《唐會要》卷 72 <諸蕃馬印>, 京都:中文出版社, 1978:1306,1307.

¹³⁷ 李筌撰,《神機制敵太白陰經》,文淵閣《四庫全書》(子部二兵家類八)第 726 冊,臺北:臺灣商務印書館,1983:187a.

¹³⁸ 《舊唐書》卷 161 <李光進傳>, 1975:4217; 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《舊唐書》卷 199b <鐵勒傳>, 1975:5349; 《新唐書》卷 43b <靈州都督府>, 1975:1121; 《新唐書》卷 75b <鷄田李氏>, 1975:3452; 《新唐書》卷 171 <李光進傳>, 1975:5183; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112.

¹³⁹ 《舊唐書》卷 38 <靈州大都督府>, 1975:1416.

¹⁴⁰ 《舊唐書》卷 199b <鐵勒傳>, 1975:5349; 《新唐書》卷 43b <燕然都護府>, 1975:1132; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6112; 《資治通鑑》卷 198, 1956:6244.

¹⁴¹ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196.

¹⁴² <舍利石鐵墓誌>, 吳鋼主編,《全唐文補遺》第 6 輯, 西安: 三秦出版社, 1999:467-468. İlgili araştırmaları için bakınız Moribe Yutaka 森部豊、Saito Shigeo 齊藤茂雄,「舍利石鐵墓誌の研究」,『関西大学東西学術研究』第 46 輯, 2013 年 04 月, 頁 1-20.

¹⁴³ 鄭樵,《通志》卷 29 <氏族五•代北複姓>, 北京: 中華書局, 1987:475c.

¹⁴⁴ 《舊唐書》卷 161 <李光進傳>, 1975:4217.

saltanat devrinin yirmi üçüncü yılının onuncu ayında (10 Kasım-9 Aralık 649), daha önce yani 630 yılında Gök Türk devletinin yıkılışıyla Tang Sülâlesi tarafından Yun-zhong Askerî Valiliğine 雲中都督府 yerleştiren Gök Türk boylarının bir kısmını yine üç bölgeye yerleştirmeye çalışmıştır. Gök Türklerin She-li Tu-li 舍利吐利 boyu (urug) kendi boy adıyla She-li Vilayetine 舍利州 yerleştirilmiştir.¹⁴⁵ Bu grup She-li boyu söz konusu askerî valiliğinde etkili olmalıdır ki, She-li Yuan-ying 舍利元英 adlı biri bu askerî valiliğinin Totok'u olmuştur. İkinci Gök Türk devletinin kurucusu İltiş Kağan (682-691) da bu Totok'un emrinde nesilden nesile Tutun 吐屯 görevinde bulunmuştur. Gök Türklerin She-li boyunun, Mo-chuo Kağan'ın Dokuz Boylularına saldırdıktan sonra Tang Sülâlesine sığınıp sığınmadığı konusu açıklığa kavuşmamıştır.

Bazı araştırmacılara göre, 715 yılında Gök Türklerle karşı isyan eden A-bu-si, Si-jie, Qi-bi-yü, Hun, Uygur ve Tongra gibi boylar Dokuz Tie-le boylarıdır.¹⁴⁶ Bir de Edizler olmalıdır.

717 yılı Olayları

Bilge Kağan Yazıtına (D35-38) göre, Bilge Kağan 33 yaşındayken (716 yılı) Dokuz Oğuzlar yurtlarını bırakarak Çin'e kaçmıştır. Bazıları geri dönmüş, bazıları ise geri dönmeden ölmüşlerdir. Çin'e kaçanların arasında Uygurların İlterbiri de yüz kadar adamıyla kaçmıştır. 34 yaşındayken (717 yılı) Oğuzlar yine Çin'e kaçmış ve Bilge Kağan Oğuzların üzerine saldırmıştır.¹⁴⁷ Çin kaynaklarına göre, Kai-yuan saltanat devrinin dördüncü yılının birinci ayının ikinci gününde (30 Ocak 716, Perşembe), Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong 唐玄宗 (712-756) General Xue Ne'nin 薛訥 (649-720) Gök Türk Mo-chuo Kağan'a (691-716) karşı Dokuz Boylular ile birlikte saldırı planı hazırlamasını emretmiştir. Bu fermanda, kaçıp gelen Dokuz Boyluların Tang Sülâlesine olan sadakati ifade edildikten sonra, Mou-chuo Kağan'a düzenlenecek bir savaşta, Uygur reisi Fu-di-fu 回紇伏帝匐, Hun (Kun) boyunun reisi Hun Yuan-zhong 渾元忠 ve Qi-bi boyunun reisi Qi cheng-zǔ 契承祖'nün katılması da istenmiştir.¹⁴⁸ Aynı zamanda Mo-chuo Kağan'a bağlı Gök Türk boylarının hâkimiyetinden ayrılmasını da teşvik etmektedir. Bu yılın dördüncü ayında (27 Nisan-25 Mayıs 716) General Lun-gong-ren 論弓仁 (Tibet kökenli) kuzeye doğru geçip çölü aşarak Gök Türklerden kaçan bazı boyları karşılamıştır.¹⁴⁹ Aynı zamanda (1 Mayıs 716, Cuma) başka Gök Türk boyları Tang Sülâlesine sığınmış ve unvan ile görevlendirmiştir.¹⁵⁰ Mo-chuo Kağan öldürülmeden önce bir suikast tertibi¹⁵¹ de Tang Sülâle-

¹⁴⁵ 《新唐書》卷 43b <雲中都督府>, 1975:1120; 《資治通鑑》卷 199, 1956:6269.

¹⁴⁶ 馬長壽, 《突厥人和突厥汗國》, 上海:上海人民出版社 1957:76.

¹⁴⁷ V. Thomsen, 1993:127; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987:66-67. Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988:51.

¹⁴⁸ 宋敏求編, 《唐大詔令集》卷 130 <命薛訥等與九姓共伐默啞>, 北京: 商務印書館, 1959:706-707.

¹⁴⁹ 張說, <撥川郡王碑(奉敕撰)>, 張說, 《張燕公集》(四庫唐人文集叢刊), 上海: 上海古籍出版社, 1992:16a. 岑仲勉, 《突厥集史》, 1958:396.

¹⁵⁰ 《冊府元龜》卷 974 <外臣部•褒異一>, 1994:11445a.

¹⁵¹ 顏真卿, <特進行左金吾衛大將軍上柱國清河郡開國公贈開府儀同三司兼夏州都督康公神道碑銘>, 顏真卿, 《顏魯公集》(四庫唐人文集叢刊), 上海:上海古籍出版社, 1992:38a.

sinin Mo-chuo Kağan'a yönelik politikası olabilir. Bu yılın altıncı ayının on yedinci gününde (10 Temmuz 716, Cuma) Mou-chuo Kağan'ın kafası kesilerek Tang Sülâlesi sarayına getirilmiştir.¹⁵² Mou-chuo Kağan'ın Tula Nehrinde 獨樂河 Dokuz Boylu Bayırgu'ya 九姓拔曳固 (Tariat Yazıtı 13'te Dokuz Bayırgu adı geçer) düzenlediği başarılı saldırının dönüşünde, Xie-zhi-lüe 頡質略 adından bir Bayırgu savaşçısının 进卒 ormanda hazırladığı bir suikasta uğramıştır.¹⁵³ Bazı kaynaklarda Gök Türklerin elçi olarak görev yapan General Hao Ling-quan'ı 郝靈荃 yakalayıp kafasını kestiği 捕斬之 yazılmaktadır.¹⁵⁴ Başka kaynaklarda ise Hao Ling-quan'ın Tie-le Uyгур boylarıyla 持(鐵)勒回紇部落 Tuğla nehrinde Mo-chuo Kağan'ı öldürdüğünü belirtilmektedir.¹⁵⁵ Diğer kaynaklarda ise Hao Ling-quan'ın yabancı boylara refakatçi olarak saraya geldiği ifade edilmektedir.¹⁵⁶ Neticede Bayırgu boyu reisi Xie-zhi-lüe'nin 頡質略 saraya getirildiği ve Mo-chuo Kağan'ın kafasının başkent Chang-an'ın Guang-jie 廣街 pazarında teşhir edildiği bilinmektedir.¹⁵⁷

Mo-chuo Kağan öldürüldükten sonra yerine oğlu Küçük Kağan unvanlı Fu-ju 匐俱 geçmiştir, ancak Kül Tigin eski soyları toparlayıp 鳩合舊部 Küçük Kağan, kardeşleri ve yakınlarının tamamını öldürterek ağabeyi Sol Bilge Beyi Mo-ji-lian'ı 默棘連 Bilge Kağan olarak iktidara getirmiştir.¹⁵⁸ Mo-chuo Kağan'ın ölümünden sonra ona bağlı olan boy reisleri 酋長 Tang Sülâlesine kaçmıştır ve daha sonra Bilge Kağan (716-734) iktidara gelişiyle geri dönmüşlerdir.¹⁵⁹ Çin kaynaklarına göre Uygurlar Tang Sülâlesinin Mo-chuo Kağan'ı ortadan kaldırmasına yardım ettiği için, Uygurların bir başka boyunun lideri Yi-jian İltebir 移健頡利發 ve Tongra 同羅 ile Xi 雷 (bazı yerde Bai Xi 白雷) boyları da Tang Sülâlesine sığınmıştır.¹⁶⁰ Bu yılın yedinci ayında Mo-chuo Kağan'ı öldürenler ödüllendirilmiştir.¹⁶¹ Çin kaynaklarına göre, Bayırgu, Uyğur, Tongra, Xi 雷 ve Bukut 僕固 boyları Da-wu Jun 大武軍 ordusuna bağlı kuzey bölgelerine yerleştirilmiştir.¹⁶² Bing-zhou Vilayetine 800 li (333 km) kuzeyinde bulunan Da-wu Jun 大武軍 ordusu Tang Sülâlesinin kuzey bölgelerine konuşlandırılan ordulardan biridir.¹⁶³ 723 yılında kuzey bölgesi orduları 10 vilayeti kapsayan Tai-yuan Kuzeyi Askerî Valiliği'ne 太原以北節度使 dönüştürülmüştür.¹⁶⁴ Çin'e sığınan boylar kimi kaynaklarda Tai-yuan Dokuz Boylular 太原九姓 olarak da ad-

¹⁵² 《舊唐書》卷 8 <玄宗上·開元四年>, 1975:176.

¹⁵³ 杜佑, 《通典》卷 198 <邊防十四·北狄五·突厥中>, 上海:商務印書館, 1935:1074c; 《新唐書》卷 215a <突厥傳上>, 1975:6049.

¹⁵⁴ 《新唐書》卷 160 <杜佑傳>, 1975:5089; 《新唐書》卷 5 <本紀 5•玄宗皇帝開元四年>, 1975:125.

¹⁵⁵ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6719; 岑仲勉, 《突厥集史》, 1958:396.

¹⁵⁶ 《新唐書》卷 124 <宋璟傳>, 1975:4394; 《新唐書》卷 215a <突厥傳上>, 1975:6049.

¹⁵⁷ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6719.

¹⁵⁸ 《舊唐書》卷 194a <突厥上·默啜傳>, 1975:5173.

¹⁵⁹ 《舊唐書》卷 93 <王峻傳>, 1975:2986; 《新唐書》卷 111 <王峻傳>, 1975:4154.

¹⁶⁰ 歐陽修, 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6114.

¹⁶¹ 《資治通鑑》卷 211, 1956:6719.

¹⁶² 《舊唐書》卷 8 <本紀 8•玄宗皇帝開元四年>, 1975:176; 《資治通鑑》卷 211, 1956:6719.

¹⁶³ 《新唐書》卷 39 <代州鴈門郡>, 1975:1005; 《資治通鑑》卷 211, 1956:6695; 《資治通鑑》卷 212, 1956:6740.

¹⁶⁴ 《資治通鑑》卷 212, 1956:6755.

landırılmıştır.¹⁶⁵ Bilge Kağan'ın iktidarı ele geçirmesinin ardından, daha önce Gök Türklerden kaçarak Çin'e sığınan ve He-chü 河曲 bölgesine yerleştiren boylar 716 yılının kış ayında Gök Türk topraklarına geri dönmüşlerdir. Çin kaynaklarına göre A-xi-lan 阿悉爛 ile Xia-die Si-tai 跌跌思泰(太) liderliğindeki boylar, Chan-yü Askerî Valiliğinin 單于都護府 vali yardımcısı Zhang Zhi-yun'u 張知運 yakalayıp kaçırmıştır. Zhang Zhi-yun yardıma gelen Tang Sülâlesi ordusu tarafından kurtarıldıysa da, idam edilmekten kurtulamamıştır.¹⁶⁶ Bilge Kağan, geri dönen Xia-die Si-tai gibi boyların desteğine sahip olunca Tang Sülâlesine saldırılar düzenlemeye başlamıştır.¹⁶⁷

Bu gelişmelerden sonra güvenlik tedbirleri almak üzere Bing-zhou Vilayeti komutanı 并州長史 Zhang Jia-zhen'in 張嘉貞 (66-729), Kai-yuan saltanat devrinin beşinci yılının beşinci ayında (14 Haziran-12 Temmuz 717) imparatora yazdığı bir mektupta, yeni teslim olan ve Tai-yuan (Bing-zhou Vilayeti'nin merkezi) şehrinin kuzeyinde dağınık halde yaşayan [Gök] Türk Dokuz Boyluların 突厥九姓 bir ordu tarafından kontrol altına alınmasını tavsiye etmiştir. Beşinci ayın yirmi ikinci gününde (5 Temmuz 717), Bing-zhou Vilayetinde 80 bin kişiden oluşan ve Zhang Jia-zhen'in komutasındaki Tian-bing ordusunun 天兵軍 oluşturmaya dair saraydan bir karar çıkmıştır.¹⁶⁸ Ancak Tang Sülâlesi imparatoru Xuan-zong'un (712-756) bunun üzerine yayımladığı fermanla [Gök] Türk Dokuz Boyluları yerine Dokuz Boylular olarak geçmektedir. İmparator Xuan-zong da burada kendi tespitlerini ortaya koymuştur: Dokuz Boylular aynı türden ve aralarında pek yakın 雖類頗親 olmalarına rağmen düşmanlıkları da uzun zamandır bilinmektedir.¹⁶⁹ Anlaşıldığı gibi burada geçen [Gök] Türk Dokuz Boylular aslında Dokuz Boylulardır.

Kai-yuan saltanat devrinin altıncı yılının ikinci ayının yirmi üçüncü gününde (29 Mart 718, Salı) Tang Sülâlesi, Gök Türklerle karşı askerî müdahale planları yapmak üzere bir ferman yayımlamıştır. Dokuz Boyluların sınır topraklarını koruması ve bunun bağlamda katkılarını göstermek için Tang Sülâlesi Dokuz Boyluları da görev-

¹⁶⁵ 《新唐書》卷 12 <張說傳>, 1975:4409.

¹⁶⁶ 《舊唐書》卷 103 <郭知運傳>, 1975:3190; 《舊唐書》卷 194a <突厥傳•毗伽可汗傳>, 1975:517; 《新唐書》卷 133 <郭知運傳>, 1975:4545. Çin kaynaklarında Türk boyların isyan etme ve Tang Sülâlesi ordusunun karşı koyma tarihlerinde problemler vardır. *Zi-zhi Tong-jian*'e göre Xia-die Si-tai ile A-xi-lan isyanları hakkında haber alan Tang Sülâlesi onuncu ayın ikinci gününde (21 Ekim 716, Çarşamba) Shuo-fang Ordu Komutanı Xue Ne'yi kaçan boyları yakalamak için göndermişti (《資治通鑑》卷 211, 1956:6721). Ancak *Yeni Tang Sülâlesi Tarihi*'nde vali yardımcısı Zhang Zhi-yun'un Kai-yuan saltanat devrinin altıncı yılının on birinci ayında (27 Kasım-26 Aralık 718) [Gök] Türkler tarafından alıkoymuştur ifadesi yer almaktadır (《新唐書》卷 5 <本紀 5:玄宗皇帝開元六年>, 1975:127). Cen Zhong-mian bu tarihin hatalı olduğunu ortaya koymuş ve bu ibareyi Kai-yuan saltanat devrinin dördüncü yılı (716) olarak kabul etmiştir (岑仲勉, 《突厥集史》1958:400). Bu bağlamda Zhang Zhi-yun'un yakalanması Kai-yuan saltanat devrinin dördüncü yılının on birinci ayında (19 Kasım-18 Aralık 716) olacaktır. Buna rağmen iki kaynak arasında bir aylık zaman farkı vardır.

¹⁶⁷ 《資治通鑑》卷 212, 1956:6722.

¹⁶⁸ 《舊唐書》卷 99 <張嘉貞傳>, 1975:3090; 《新唐書》卷 127 <張嘉貞傳>, 1975:4442; 《資治通鑑》卷 211, 1956:6721; 《資治通鑑》卷 211, 1956:6728.

¹⁶⁹ 唐玄宗, <並州置天兵軍制>, 董誥等編, 《全唐文》卷 21 <元宗 (二)>, 北京:中華書局 1983:251a.

lendirmişti: Bayırgu Totok'u Xie-zhi-lüe 拔曳固都督頡質略 üç bin atlı asker, Tongra Totok'u Bilge Mo-chuo 同羅都督毗伽末啜 iki bin atlı asker, Xi Totok'u Bi-yan 霫都督比言 iki bin atlı asker, Uygur Totok'u Yi-jian İltebir 回紇都督夷健頡利發 bin atlı asker ve Bukut Totok'u Ye-le-ge 僕固都督曳勒歌 800 asker ile Tang Sülâlesinin kuzey bölgelerindeki Heng-ye Jun 橫野軍 ve Da-wu Jun 大武軍 ordularının emrine girmişlerdir.¹⁷⁰ Gök Türklerle karşı bir saldırı planı yapan Tang Sülâlesi 718 yılının ikinci ayının yirmi yedinci gününde (2 Nisan 718, Cumartesi) yeni bir ferman yayımlanarak Bayırgu Totok'u Xie-zhi-lüe, Tongra Totok'u Bilge Mo-chuo, Xi Totok'u Bi-yan ve Bukut Totok'u Ye-le-ge gibi Dokuz Boyluların bu savaşa katılması emredilmiştir. Aynı zamanda Mo-chuo Kağan'ın oğlu Sağ Jin-wu Büyük General ve Sağ Bilgi Beyi Mo Tegin yu-lun 右金吾衛大將軍右賢王默特勒逾倫, Sağ Wei-wei General ve Sol Bilgi Beyi A-shi-na Bilge Tegin (630 yılında devletini kaybeden İllig Kağan'ın dördüncü kuşak torunu) 右威衛將軍左賢王阿史那毗伽特勤(勤), Sol Wu-wei Büyük General Yan-shan Jun-wang Huo-ba Shi-shi-bi (Mo-chuo Kağan'ın damadı) 左武衛大將軍燕山郡王火拔石失畢, Sol Ling-jun-wei Büyük General Apa Çor A-shi-na He-duo 左領軍衛大將軍阿婆啜阿史那揭多, Sağ Xiao-wei Büyük General He-lu Shi-he-zhen Apa Çor 右驍衛大將軍賀魯室合真阿婆屬 gibi soylu aileden 貴種 (Tengriden kut almış aile) gelenler de savaşa çağırılmıştır.¹⁷¹

Bu olaylarda Uygur, Hun (Kun), Qi-bi, Bayırgu, Tongra, Xi 霫, Bukut ve İzgil boyları Dokuz Boylu topluluğa mensup olduğun görülmektedir.

Dokuz Boylu Basmıl ve Dokuz Boylu Kırgız Sorunu

Bugün yaygın kullanılan Zhong-hua Shu-ju edisyonlu *Eski Tang Sülâlesi Tarihi*'nde Dokuz Boylu Basmıl Yabgusu 九姓拔悉密葉護 adı da geçmektedir.¹⁷² Söz konusu edisyonu, 103. bölümde geçen On Boylu Basmıl Yabgusu 十姓拔悉密葉[護] adını 9. bölümde yer alan aynı olayda geçen Dokuz Boylu Basmıl adına referans vererek mevcut adını değiştirdiğini ifade etmektedir.¹⁷³ Eski bir nüsha olan Bai-na Ben 百納本 *Eski Tang Sülâlesi Tarihi*'nin 103. bölümde On Boylu Basmıl 十姓拔悉密 olarak geçerken,¹⁷⁴ 9. bölümde ise aynı şekilde Dokuz Boylu Basmıl olarak geçmektedir.¹⁷⁵ Bu çelişkili bilgiler Basmıl boyun 9 boylu mu yoksa 10 boylu mu sorununu ortaya

¹⁷⁰ 唐玄宗, <移蔚州橫野軍於代郡制>, 董誥等編, 《全唐文》卷 21<元宗 (二)>, 北京:中華書局, 1983:251ab; 王欽若等編纂, 《冊府元龜》卷 992 <外臣部•備禦第五>, 1994:11651b-11652a; 《資治通鑑》卷 212, 1956:6732.

¹⁷¹ 唐玄宗, <征突厥制>, 董誥等編, 《全唐文》卷 21<元宗 (二)>, 北京中華書局 1983:252a; 《冊府元龜》卷 986 <外臣部•征討五>, 1994:11583ab. Bu savaş planı gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bazı tartışmalar vardır. İlgili çalışmalar için bakınız 李宗俊, <開元六年《征突厥制》史事考辨>, 劉迎勝主編, 《元史及民族與邊疆研究集刊》第二十輯, 上海:上海古籍出版社, 2008:82-89.

¹⁷² 劉旭, 《舊唐書》卷 9 <玄宗•李隆基下•天寶三載>, 1975:218; 劉旭, 《舊唐書》卷 103 <王忠嗣傳>, 1975:3198.

¹⁷³ 劉旭, 《舊唐書》卷 103 <王忠嗣傳>, 1975:3201

¹⁷⁴ 劉旭, 《舊唐書》(百納本二十四史), 卷 103 (唐書列傳卷第 53) <王忠嗣傳>, 上海:商務印書館, 1936:8a.

¹⁷⁵ 劉旭, 《舊唐書》(百納本二十四史), 卷 9 (唐書本紀卷第 9) <玄宗•李隆基下•天寶三載>, 上海:商務印書館, 1936:7a.

koymaktadır. Çin kaynaklarına göre, İkinci Gök Türkler döneminde Basmıl boyu Gök Türklerin batısında olup Bei-ting 北庭 (Beşbalık) bölgesi civarında ikamet etmektedir. Bazen Karlukların batısında olarak göstermektedir.¹⁷⁶

Basmiller 649 yılında ilk defa Tang Sülâesi ile temasta bulunmuştu.¹⁷⁷ İkinci Gök Türkleri yıkmak için Tang Sülâlesinin kuzeyindeki Shuò-fāng Ordusu Komutanı 朔方大總管 Wáng Suō'nun 王峻 teklifiyle Basmiller batı yönden Gök Türklerle saldırmasını kabul etmişti.¹⁷⁸ Uygurlar ve Karlukların da 742 yılında Basmıl Yabgusu A-shi-na Shi'ye 阿史那施 destek vermesiyle Gök Türk Devletinin yıkılmadan önce kağanlığını ilan etmişti. Bu kağanın unvanı hakkında Çin kaynakların bazı yerinde İlteriş Kağan 頡跌伊施可汗¹⁷⁹ bazı yerde ise Hè(o)-là Bilge Kağan 賀臘毗伽可汗 olarak yazılmaktadır.¹⁸⁰ Neticede Tian-bao saltanat devrinin üçüncü yılının sekizinci ayın on altıncı gününde (26 Eylül 744, Cumartesi) Gök Türk Özmiş Kağan'ın (739-744) kafası Tang Sülâesi sarayına sunulmuştu.¹⁸¹ Çin kaynaklarında Basmilleri [Gök] Türk Basmıl 突厥拔悉密¹⁸² ve Basmıl Yabgusu A-shi-na soyadını taşıdığı için Gök Türklerin soyundan olduğunu belirtmektedir.¹⁸³ Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı gibi Basmilleri Dokuz Boylu (Dokuz Oğuz) olma ihtimali güçtür.

Bazı araştırmacılar Çin kaynaklarında Dokuz Boylu 九姓 kelimesi arkasından gelen boy adlarını birleşik okumaktadır. Bu tür okumaların hepsi doğru olmayabilir. Örneğin 747 yılında "Dokuz Boylu 九姓, Jian-kun (Kırgız) ve Shi-wei 九姓堅昆及室韋 boyu 60 atı hediye etmiştir"¹⁸⁴ ile 749 yılında "Dokuz Boylu ve Jian-kun (Kırgız) gibi yabancı misafirler" 九姓堅昆諸蕃客等¹⁸⁵ ibarelerde geçen "Dokuz Boylu ile Jian-kun" iki boyu bitişik okuyanlar vardır.¹⁸⁶ Eski Çince virgül ve nokta olmadığı için yanlış okuma ihtimali olabilir, ancak burada iki boyu bitişik okunmadığı bariz idi.

Çin kaynaklarında Dokuz Boylu bahis geçen bütün olaylarında tam dokuz rakamla tanımlayan bir boy birliği bulunmamaktadır.

III. Dokuz Oğuzların Sayısal Sorunu Üzerine Bir Hülâsa

Çin kaynaklarında Dokuz Boylular için uruglardan ve boylardan oluşan iki çeşit liste verilmiştir. Boylardan oluşan listede Tian-bao saltanat devrinden (742-756) sonra mevcut yedi boya iki boyun daha ilave edilmesi ile dokuz rakamı tamamlanmaktadır.¹⁸⁷ Hâlbuki Dokuz Boylu adı 630 yılından itibaren Çin kaynaklarında geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla *TangHui-yao*'da (961 yılında tamamlanmış) verilen Dokuz

¹⁷⁶ 《資治通鑑》卷 195 <天寶元年>, 1956:6151.

¹⁷⁷ 歐陽修, 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6143.

¹⁷⁸ 歐陽修, 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6143.

¹⁷⁹ 歐陽修, 《新唐書》卷 215b <突厥傳下>, 1975:6054.

¹⁸⁰ 歐陽修, 《新唐書》卷 217b <回鶻傳下>, 1975:6143.

¹⁸¹ 劉旭, 《舊唐書》卷 9 <玄宗·李隆基下·天寶三載>, 1975:218;

¹⁸² 司馬光, 《資治通鑑》卷 215 <天寶元年>, 1956:6854.

¹⁸³ 司馬光, 《資治通鑑》卷 212 <天寶元年>, 1956:6742.

¹⁸⁴ 王溥, 《唐會要》卷 72 <馬>, 京都:中文出版社, 1978:1303.

¹⁸⁵ 王溥, 《唐會要》卷 66 <鴻臚寺>, (上、下冊), 京都:中文出版社, 1978:1151.

¹⁸⁶ 王潔, <點戛斯汗國所屬諸部考辨>, 《內蒙古師範大學學報 (哲學社會科學版)》第 40 卷第 3 期 (2011 年 5 月), 頁 95.

¹⁸⁷ 王溥, 《唐會要》卷 98 <迴紇>, 1978:1743-1744.

Boylu Uyğur aslında Orhun Uyğur Devleti (745-840) anlamına gelmektedir. Fakat *Yeni Tang Sûlâlesi Tarihi* (1060 yılında tamamlanmış) kesin bir ifadeyle Orhun Uyğur Devleti'nin yedi boydan oluştuğunu ve yine kesin bir ifade ile bu yedi boyun yönetiminde eşitlik prensibine dayalı bir konumda olduğunu yazmaktadır.¹⁸⁸ Bu kaynakta verilen bilgiler, yukarıda aktarılmış olan çeşitli olaylar tarafından da teyit edilmektedir. Edinilen sonuç ise, sayının boy olarak yedi urug olarak dokuz olduğudur.

Bir urug olarak Yaglakar'ın Uygur boyuna mensup olduğu anlaşılmaktadır, ancak diğer sekiz urugun hangi boylara mensup olduğu bilinmemektedir. 925 yılına ait Staël-Holstein Yazması'nda boy ile urug arasındaki eşleştirmenin ipuçları verilmektedir. Hotanca metin olan bu yazma üzerinde Frederick William Thomas (1867-1956) ve Sten Konow (1867-1948)¹⁸⁹, H. W. Bailey (1899-1996)¹⁹⁰, W. B. Henning (1908-1967)¹⁹¹, Paul Pelliot (1878-1945)¹⁹², James R. Hamilton (1921-2003),¹⁹³ Akio Katayama 片山章雄¹⁹⁴ ve HuangSheng-zhang 黄盛璋 gibi araştırmacılar çalışmıştır.¹⁹⁵ Özellikle Hashimoto Masukichi ile Katayama Akiogibi araştırmacılar Dokuz Boyluların boy ile urug arasındaki ilişkilerini ortaya koymuştur.¹⁹⁶

Boy Adları	Urug Adları
Uygurlar 迴紇	Yaglakar 藥羅葛
Bukutlar/Bokular 僕固	*Uturkar/Uturğur/Utriğur/ Utiğur/ Utiğer 胡咄葛 (ɣuo-tuæt-kât)
Hun/Kunlar 渾	*Kurebir/Kürebür/Küremür 咄羅勿 (tuæt-lâ-miuæt)
Bayırgular 拔曳固	*Boksikit/Bakasikür 貊歌息訖 (Mok-kâ-siæk-kiæt)
Tongralar 同羅	*Aβırçay/Äbüçäk 阿勿臈 (â-miuæt-tşêk)

188 歐陽修,《新唐書》卷217a〈回鶻傳上〉,1975:6114.

¹⁸⁹ F. W. Thomas and StenKonow, *Two Medieval Documents from Tun-Huang*, Oslo: A.W. Brøggers Boktrvkkeri, 1929:1-37.

¹⁹⁰ H. W. Bailey, "Ttaugara", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol. 8, No. 4 (1937), pp. 883-921.

¹⁹¹ W. B. Henning, "Argi and the 'Tokharians'", *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Vol. 9, No. 3 (1938), pp. 545-571.

¹⁹² Paul Pelliot, "A propos du 'tokharien'", *T'oungPao*, Second Series, Vol. 32, Livr. 4 (1936), pp. 259-284.

¹⁹³ James Hamilton, "Nasalesinstablesenturckhotanais du Xe siècle", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 40, No. 3 (1977), pp. 508-521.

¹⁹⁴ Akio Katayama 片山章雄, 「ToquzOγuz と「九姓」の諸問題について」, Shigaku Zasshi『史学雑誌』巻90号12(1981年12月), 頁39-55.

¹⁹⁵ 黃盛璋,〈于闐文《使河西記》的歷史地理研究〉,《敦煌學輯刊》1986年第2期,頁1-18;黃盛璋,〈于闐文《使河西記》的歷史地理研究〉(續完),《敦煌學輯刊》1987年第1期,頁1-13;黃盛璋,〈鋼和泰藏卷與西北史地研究〉,《新疆社會科學》1984年第2期,頁60-73;黃盛璋,〈敦煌于闐文 P.2741、Ch.00296、P.2790 號文書疏證〉,《西北民族研究》1989年第2期,頁41-71;黃盛璋,〈敦煌于闐文幾篇使臣奏稿及其相關問題綜論〉,《敦煌研究》1989年第2期,頁51-60;黃盛璋,〈敦煌于闐文書中河西部族考證〉,《敦煌學輯刊》1990年第1期,頁51-67;黃盛璋,〈關於沙州曹氏和于闐交往的諸藏文文書及相關問題〉,《敦煌研究》1992年第1期,頁35-43。

¹⁹⁶ HashimotoMasukichi 橋本増吉, 「九姓回鶻の問題に就いて」, 1933:22; KatayamaAkio 片山章雄, 「ToquzOyuz と「九姓」の諸問題について」, 1981:47.

İzgiller/Sikar 思結	Kâr-sâr/Kasar 葛薩 (<i>kât-sât</i>)
Qi-biler/Korborlar 契苾	*Xuyuzu 斛嗚素 (<i>yuk-uət-suo</i>)
A-bu-siler 阿不思	*Yabutkar/Yäbütkär/Yaγmutkar/Yaγmurkar/Yabüttäkarä 藥勿葛 (<i>iak-miuət-kât/ yaγ-mvür-kâr</i>)
Gu-lun Wu-gu-kong 骨崙屋骨恐	Ayavirä/ Ayabirä 奚耶勿(<i>γiei-ia- miuət/xiei-ya-mvür</i>)

Bu tür eşleştirmeler zorlama çabalar olmasına karşın, Çin kaynaklarındaki iki çeşit Dokuz Boylu liste arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek adına yaptığı katkı ortadadır. Ancak bu çalışma sadece Orhun Uygur Devleti kurulduktan sonraki durumu konu edinmektedir. Bundan önce söz konusu Dokuz Boylu ifadesi sadece yedi boydan oluşan bir birliğin adı olarak geçmektedir. Özellikle önce Gök Türk Devleti (552-630) sonra Orhun bölgesinde kurulan Xue Yan-tuo Hakanlığı (630-646) yıkıldıktan sonra Uygurlar liderliğinde kurulan Dokuz Boylu Hakanlığı (646-686) döneminde geçen Dokuz Boylular kaynak çerçevesinde dokuz boy değildir. Ancak dokuz veziri vardır, üçü iç vezir ve altısı dış vezir olmak üzere bunlardan oluşan bir yönetim söz konusudur. Bu dönemdeki Dokuz Boylular, büyük ihtimalle On Uygurun Yağlakar dâhil olmak üzere üç urugun soyadı ile diğer altı başat urugun soyadından oluşmaktadır. Ancak Dokuz Boylular söz konusu yedi boyun umumî adı da olabilir.

Dokuz Boylu adına Çin kaynaklarında 630 yılında rastlanmasına rağmen, James Hamilton'un tespit ettiği gibi Dokuz Boyluların ilk kuruluş tarihi VII. yüzyılın başında olmuş olabilir.¹⁹⁷

605 yılında Gök Türk Chu-luo (Çori) Kağan'ın (605-169) Tie-le boylarıyla birlikte yaptığı zulümden kaçan Wei-he 韋紇 (*jwēi-γuət*), Bukut, Tongra, Bayırgu ve Fu-luo 覆羅 boyları isyan ederek birlik olmuşlardır. [Kendi aralarında birlik oluşturan boylar] kendilerine İrkin (Erkin) unvanı vermişler ve [birliğin] adını da Hui-he 回紇 (Uygur) olarak beyan etmişlerdir.¹⁹⁸ Çin kaynaklarına göre Wei-he 韋紇, Uygurların eski adıdır ve 603 yılına kadar Çin kaynaklarında bu şekilde görülmüştür.¹⁹⁹ Wei-he adından önce Uygurların adı Yuan-he 袁紇 (*jiwvvn-γuət*) olup ile defa 390 yılında Çin kaynaklarında geçmektedir.²⁰⁰ Bundan anlaşıldığı gibi Hui-he 回紇 denilen Uygurun aslında bir birliğin adıdır. Bu birlik herhâlde Dokuz Boylu topluluğun ilk şekli olmalıdır. Çin kaynaklarına göre Yuan-he (Uygur), aynı zamanda Wu-hu 烏護 (*uo-γuo*) veya Wu-he 烏紇 (*uo-γuət*) olabilmektedir ve Sui Sülâlesi döneminde (581-618) ise Wei-he (Uygur) olarak adlandırılmıştır.²⁰¹ Bir başka kaynakta da Wu-hu 烏護, Wu-he 烏紇 olup sonrada Hui-hu 回鶻 (Uygur) olarak adlandırmıştır diya

¹⁹⁷ James Hamilton, 1962: 27, 29.

¹⁹⁸ 《舊唐書》卷 195 <迴紇傳>, 1975:5196; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6111; 《冊府元龜》卷 956 <外臣部•總序•種族>, 1994:11253b.

¹⁹⁹ 李延壽, 《北史》卷 98 <鐵勒傳>, 北京:中華書局, 1974:3303; 司馬光, 《資治通鑑》卷 179 <隋高祖文皇帝中•仁壽三年>, 1956:5599.

²⁰⁰ 魏收, 《魏書》卷 2 <太祖道武帝>, 北京:中華書局, 1974:23.

²⁰¹ 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6111.

yazmaktadır.²⁰² 605 yılında Çin kaynaklarında Uygur için Hui-he adını kullanırken, 788 yılında Uygurların talebi üzerine Hui-hu (şahin gibi hızlı yırtıcı kuşlar) olarak Çinceye sesterçüme yapılmıştı.²⁰³ Vilh. Thomsen, Wu-hu 烏護 veya Wu-he 烏紇 adının Oğuz olarak okunması gerekliliğini tespit ederken,²⁰⁴ James Hamilton bunun yanlış olabileceğini ileri sürmektedir.²⁰⁵ Eğer Vilh. Thomsen'in görüşü doğru ise 605 yılında oluşturulan birliğin diğer bir adı da Oğuz olacaktır. Çinliler bu birliğin lideri konumunda olan Uygur (Hui-he, Hui-hu) adını tercih etmiş olmalıdır.

Wang Pu (922-982) *Tang Hui-yao* eserinde mevcut adlandıran Dokuz Boylu topluluğuna iki boyu ilave etmekle dokuz sayı tamamlamaya çalışmıştı. Söz konusu ilave edile A-bu-si 阿布思 ile Gu-lun Wu-gu-kong 骨崙屋骨恐 iki boy adı diğе kaynaklarında örneği bulunmamaktadır.²⁰⁶ Buna şüphe duyanlar da aynı şekilde dokuz sayısını tamemlemek için bazı görüşü ortaya koymuştu. Cen Zhong-mian, Tie-le topluluğuna mensup onbir boyun içersinde Uygurlar, Bayırgular, Tongralar, Bukutlar, Edizler, Beyaz Xiler 白霽, İzgiller, Qi-biler ve Hunlar (Kunlar) gibi dokuz boyun söz konusu Dokuz Boylu olarak tespit etmişti.²⁰⁷ Bazı araştırmacılar, Uygur, Bukut, Hun, Bayırgu, Tongra, İzgil ve Qi-bi dışında Tenlenger, Hu-xue 斛薛 (Hu-sa 斛薩), Fu-li-yü 匍利羽, Xue Yan-tuo, Nu-la, Ediz, Huo-ba 火拔 ve Xi boyları da Dokuz Boylu olarak saymaktadır.²⁰⁸ Bazılarına göre Uygur, Bukut, Hun, Bayırgu, Tongra, İzgil, Qi-bi, Telenger ve Hu-xue boyları Dokuz Boylu topluluğu teşkil etmektedir.²⁰⁹ Bazıları ise Uygur, Bukut, Tongra, Telenger, Bayırgu, İzgil, Hun, Qi-bi ve hu-xue boyların Dokuz Boylu Tie-lelerden saymaktadır.²¹⁰ Bu araştırmacılar genellikle 11-15 Tie-le boyları arasında kendince doğru olan dokuz boyu tercih etmektedir. Anlaşılan Dokuz Boylu'nun dokuz boydan oluşup oluşmadığına dair karışıklıklar bulunmaktadır.

Çin kaynaklarında Maverannehir bölgesindeki Soğutları da Dokuz Boylu (eski Türk yazıtlarında altı çub soydaq) olarak tanımlamakta²¹¹ ve araştırmacılar söz konusu Soğutların dokuz sayısından oluşmadığını belirtmektedir.²¹² Yine araştırmacılara göre, Çin kaynaklarında zikredilen dokuz rakamları sadece bir çeşit genel ifadedir ve çokluğu göstermektedir.²¹³ Cen Zhong-mian'e göre eski Türkler dokuz rakamına önem vermektedir.²¹⁴ Keza Moğollarda dokuz sayısı en büyüktür ve hediye edilen

²⁰² 《唐會要》卷 100 <結骨國>, 1978:1785.

²⁰³ 《資治通鑑》卷 233 <唐德宗貞元四年>, 1956:7515; 《新唐書》卷 217a <回鶻傳上>, 1975:6124.

²⁰⁴ Vilh. Thomsen, 1993:148, not 22.

²⁰⁵ James Hamilton, 1962:30-31.

²⁰⁶ 王溥, 《唐會要》卷 98 <迴紇>, 1978:1743-1744

²⁰⁷ 岑仲勉, 《突厥集史》下冊, 1958:712.

²⁰⁸ 劉義棠, 《中國邊疆民族史》上冊, 台北:臺灣中華書局, 1969:327.

²⁰⁹ 王民信, <薛仁貴北征九姓考>, 中國唐代學會編輯委員會, 《唐代文化研討會論文集》, 臺北文史哲出版社, 1991:185.

²¹⁰ 岑仲勉, 《隋唐史》上冊, 北京:中華書局, 1982:96.

²¹¹ 《資治通鑑》卷 195 <天寶元年>, 1956:6151.

²¹² 馮承鈞, <何滿子>, 馮承鈞, 《西域南海史地考證論著匯輯》, 北京:中華書局, 1957:179-180; 蔡鴻生, 《唐代九姓胡與突厥文化》, 北京:中華書局, 1998:38.

²¹³ 王小甫, <回鶻改宗摩尼教新探>, 《北京大學學報: 哲學社會科學版》2010 年第 4 期, 頁 98.

²¹⁴ 岑仲勉, 《隋唐史》上冊, 北京:中華書局, 1982:23.

nesneler hep dokuz sayısı ile ilgilidir.²¹⁵ Eski Çinliler de olduğu gibi eski Türklerden Tiler 狄 boyu (MÖ VII. yüzyıl) da dokuz rakamını kutsal saymaktadır.²¹⁶ Bu nedenle Dokuz Boylular dokuz boydan oluşmayabilir ve çokluk anlamda kullanılmaktadır.²¹⁷ Kaşgarlı'ya göre "Dokuz Tuğlu Han veya Hakan her ne kadar vilayeti çok, payesi yüksek olursa olsun tuğ dokuzdan artık olamaz. Çünkü dokuz sayısı ile uğurlanırlar.²¹⁸ Özellikle Doğu Türklerinde dokuz sayısı kutsaldır.²¹⁹ Bu bağlamda Dokuz Boylular tam dokuz olmasa da çokluk ile ilgili ve büyük manada kullanılmış olmalıdır. Sadece tarihî gelişme sürecinde boy adları farklıdır.

²¹⁵ Ahmet Demir, *Moğolların Gizli Tarihi Tecümesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995:191.

²¹⁶ 岑仲勉 《兩周文史論叢》(外一種): 西周社會制度問題, 北京: 中華書局, 2004:152.

²¹⁷ 盧勳、蕭之興、祝啟源, 《隋唐民族史》, 重慶:四川民族出版社, 1996:144.

²¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt III, 1992:127.

²¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1988:136.